

227.8
M.2
)

VERHANDELINGEN VAN HET
INSTITUUT VOOR PRAEVENTIEVE GENEESKUNDE

VIII

DE GEESTELIJKE VOLKS- GEZONDHEID

1947

H. E. STENFERT KROESE'S UITGEVERS-MIJ N.V. - LEIDEN

BIBLIOTHEEK NEDERLANDS INSTITUUT
VOOR PRAEVENTIEVE GENEESKUNDE

VOORWOORD

Den 11 Januari 1947 werd in het Instituut voor Praeventieve Geneeskunde een „praeventieve-geneeskunde-dag” gehouden, die gewijd was aan de geestelijke volksgezondheid.

Dit door den oorlog van bijzondere beteekenis geworden probleem werd door eenige deskundigen van verschillende zijden toegelicht. De discussie werd ingeleid door den geneesheer-directeur van een onzer grootste psychiatrische inrichtingen, die door zijn ambt steeds contact heeft met de maatschappij en haar nooden op geestelijk gebied.

De vergadering werd verder bijgewoond door een aantal genoodigden van wier belangstelling voor en kennis van het vraagstuk der geestelijke gezondheid, het Bestuur van het Instituut overtuigd was.

De vergadering werd gepresideerd door den voorzitter van het Bestuur, Dr C. van den Berg, Directeur-Generaal van de Volksgezondheid.

Teneinde de prae-adviezen en de discussies in ruime kring bekend te maken besloot het Bestuur tot de uitgave van deze Verhandeling.

De Directeur,
Prof. J. P. BIJL

INHOUD

Voorwoord	v
Inleiding door Dr C. van den Berg	1
Eenige psychiatrische ervaringen in de bezettingstijd door Prof. Dr H. C. Rümke	5
Grensgebieden van geestelijke en lichamelijke gezondheid door C. H. J. Kütke	22
De na-oorlogsche mentaliteit door Dr J. Koekebakker	34
Wisselwerking tusschen geestelijke gezondheid en bedrijf door G. S. K. Blaauw	43
Inleiding tot de discussie door Dr C. F. Engelhard	52
Discussie	59

INLEIDING

door

Dr C. VAN DEN BERG

De Praeventieve Geneeskundedag, die heden wordt gehouden, is de tweede in een reeks van dagen, die in de jaren der bezetting werd vastgesteld met de bedoeling, ze betrekkelijk kort na de bevrijding te houden. Het bestuur van ons instituut was er n.l. van doordrongen, dat de gezondheid van ons volk door den oorlog en de bezetting zeer zou worden geschaad en dat het gewenscht was aan de ernstige bedreigingen der volksgezondheid op een aantal praeventieve geneeskundedagen aandacht te schenken.

Als eerste in deze reeks is het vorig jaar de praeventieve geneeskundedag voor de bestrijding van de geslachtsziekten gehouden en thans volgt als tweede deze dag, gewijd aan de geestelijke gezondheidszorg in de bedrijven.

Waarom is in deze reeks ook dit onderwerp opgenomen? Ik geloof, dat het goed is als inleiding tot dezen dag op de vraag een antwoord te geven.

De geestelijke gezondheidszorg in de bedrijven is een onderdeel van de algemeene gezondheidszorg in de bedrijven. De laatste kennen we al lang, maar ze heeft in de laatste jaren wel bijzonder de aandacht getrokken.

Er zijn daarvoor twee redenen, een economische en een sociale. Vooral nu er gebrek bestaat aan goede werkkrachten op allerlei gebied, is het voor de bedrijven van het allergrootste belang, dat de gezondheidstoestand van de werkers in de bedrijven zoo goed mogelijk is. Het is daarom in hun welbegrepen eigenbelang daaraan de noodige aandacht te schenken. Naast deze economische reden staat de sociale, voortvloeiend uit de wensch om aan de arbeiders en hun gezinnen een behoorlijk levenspeil, waarbij ook behoort een goede medische verzorging, te verzekeren. We zien dan ook een toenemende belangstelling, zoowel voor de verbetering van de hygienische omstandigheden in de bedrijven als voor de geneeskundige verzorging van de arbeiders. Als de teekenen niet

bedriegen, staan we in dit opzicht in ons land voor een groote en belangrijke ontwikkeling.

De groeiende belangstelling voor de lichamelijke gezondheidszorg in de bedrijven heeft zich nog nagenoeg niet uitgestrekt tot de geestelijke gezondheidszorg. Het is in dit opzicht met de geestelijke gezondheidszorg in de bedrijven niet anders dan het met dit onderdeel van de gezondheidszorg in het algemeen is.

Tot voor betrekkelijk korten tijd gebeurde er op dit terrein niet veel meer dan een verzorging van de ernstige geesteszieken, terwijl aan de behandeling van de lichtere gevallen weinig aandacht werd besteed; nog slechter was het gesteld met de voorkoming van geestesziekten, met de psychische hygiene en met de praeventieve psychiatrie.

Dit alles is in de laatste decennia zeer veranderd. De beweging voor mental hygiene, dramatisch begonnen met het bekende boek van Clifford W. Beers, heeft zijn verbreiding over de geheele beschaafde wereld gevonden. De nieuwere ontwikkeling van de psychologie en de psychiatrie heeft de beteekenis doen zien van de lichtere geestelijke afwijkingen en heeft voor de behandeling van de geesteszieken nieuwe wegen geopend.

In de laatste jaren is deze ontwikkeling versneld. De oorlog, die wel eens de vader van alle dingen is genoemd, heeft ook hier zijn invloed doen gelden.

De schade, die de oorlog aan de geestelijke gezondheid van de volken in de oorlogvoerende landen toebreacht, deed zoeken naar nieuwe wegen, zoowel wat betreft de voorkoming als de behandeling van geestesziekten.

Ook in Nederland is dit het geval geweest. De beweging voor de geestelijke volksgezondheid, in ons land ingezet met de oprichting van de Nederlandsche Vereeniging voor Geestelijke Volksgezondheid, voortgezet door de oprichting van eenige op godsdienstige basis staande vereenigingen voor geestelijke volksgezondheid, alle tenslotte vereenigd in de Nationale Federatie voor de Geestelijke Volksgezondheid, heeft gedurende den oorlog een belangrijke consolidatie ondergaan. De Nationale Federatie, die voor den oorlog een zuiver formeel karakter droeg, die niet veel meer deed dan het verdeelen van de subsidies, kwam tijdens de bezetting tot nieuw leven. Zij riep een commissie in het leven, die de omzetting van de formeele federatie in een levendige, materiele federatie voorbereide. Deze commissie deed echter nog meer. Zij beseftte, dat door den oorlog en de bezetting de geestelijke gezondheidstoestand van ons volk ernstig zou worden geschaad en dat het daarom wenschelijk was zich nog tijdens de bezetting rekenschap

te geven van de maatregelen, die na de bevrijding zouden moeten genomen worden om ook op dit gebied tot herstel te komen. Onder leiding van deze commissie is het materiaal verzameld, dat na de bevrijding slechts tot een rapport behoefde te worden samengevoegd, toen de Minister van Sociale Zaken aan de federatie om advies vroeg over de vraag, welke maatregelen er op dit gebied moesten worden genomen, meer in het bijzonder door de Overheid.

Dat zooals door de zooveen genoemde commissie werd verwacht, de geestelijke gezondheidstoestand van de bevolking na de bevrijding zou blijken ernstig geschaad te zijn, is een feit, dat thans wel voor ieder duidelijk is. Dat het bestuur van ons Instituut juist zag, toen het in de bezettingsjaren een programma voor dezen dag ontwierp in de serie van praeventieve geneeskundedagen, die o.a. aan de geslachtsziekten en de tuberculose zijn gewijd, heeft nu ook wel niet meer nader te worden uiteengezet.

Wat wel nadere uiteenzetting verdient, zijn de vragen, in welk opzicht en in welke mate de schade aan de geestelijke gezondheidstoestand is aangebracht. En wat het wezen is van de z.g. na-oorlogsche mentaliteit. Vragen, die zullen worden behandeld in de voordrachten van Prof. Rümke en Dr Koekbakker.

Wat ik tot dusverre heb gedaan, is antwoord geven op de vraag, waarom in deze reeks van praeventieve geneeskundedagen ook de geestelijke gezondheidszorg aan de orde komt. Nog geen antwoord heb ik gegeven op de vraag, waarom de geestelijke gezondheidszorg wordt behandeld in verband met de gezondheidszorg in de bedrijven.

De rechtvaardiging hiervan zou reeds worden gevonden in het feit, dat enerzijds, zooals ik reeds in het begin heb opgemerkt, aan de geestelijke gezondheidszorg in de bedrijven zoo weinig aandacht is besteed, terwijl dit toch een onderdeel is van de gezondheidszorg, dat deze aandacht in meer dan een opzicht verdient. Wie zorg wenscht te besteden aan de lichamelijke gezondheid van de arbeiders in zijn bedrijf, moet reeds om deze reden aandacht schenken aan de geestelijke gezondheidszorg, want naar vooral in de laatste jaren duidelijk is geworden, wordt een groot aantal aandoeningen van lichamelijken aard door psychische factoren sterk beïnvloed. Deze zomer teekende ik in New York uit het betoog van een bekend Amerikaansch psychiater op, dat 60 à 70 % van alle patiënten in een ziekenhuis ook een psychisch defect heeft, waarmee bij de behandeling rekening moet worden gehouden. Over de grensgebieden van geestelijke en lichamelijke gezondheid zal Dr K ü t h e voor ons spreken.

Maar het is niet alleen met het oog op den invloed op den lichamelijken gezondheidstoestand, noch in verband met het *voorkomen* en het *voorkomen* van ernstige geestelijke stoornissen, dat de geestelijke gezondheid van de werkers in de bedrijven moet worden bekeken. Bijzondere aandacht verdienen de lichte stoornissen, zoowel wegens het gevaar, dat zij opleveren voor den goeden gang van zaken in het bedrijf, als voor het levensgeluk van de arbeiders. De Heer Blaauw zal hierover voor U spreken. En tenslotte zullen wij dan in een discussie, die zal worden ingeleid door Dr Engelhard, moeten nagaan, wat wij kunnen doen om aan de geestelijke gezondheidszorg in de bedrijven de plaats te geven, die zij verdient. We zullen daarbij moeten nagaan, hoe wij de resultaten van onze besprekingen van heden in de bedrijfswereld kunnen uitdragen en welke taak daarbij door ons instituut kan worden vervuld.

Met den wensch, dat deze dag moge beantwoorden aan de verwachting, die ons bestuur daarvan had, toen het tijdens de Duitsche bezetting een begin maakte met de voorbereiding, verklaar ik deze bijeenkomst voor geopend.

EENIGE PSYCHIATRISCHE ERVARINGEN IN DE BEZETTINGSTIJD

door

Prof. Dr H. C. RÜMKE

Aan mij is de taak opgedragen op deze bijeenkomst over psychiatrische ervaringen tijdens de bezetting te spreken. Bij deze bespreking is het niet mijn bedoeling een inventaris op te maken van alle waarnemingen, die ik in die tijd heb gedaan, maar ik heb mij afgevraagd wat de uitzonderlijk groote druk, die van de bezetting uitging, in het psychische leven van ons volk heeft uitgericht. Dit is vooral daarom zinvol, omdat de waargenomen reacties wellicht aanleiding geven tot overwegingen, die ons kunnen helpen bij ons doel: de preventie van psychische stoornissen. Ik heb deze aantekeningen voor het grootste deel reeds in het voorjaar van 1945 voor de bevrijding gemaakt.

Wanneer ik mijn aantekeningen over psychiatrische ervaringen tijdens de bezetting herlees, dan valt mij op, dat een aantal punten, die *toen* van groot belang schenen, reeds thans als min of meer verouderd of als gemeen goed moeten worden opgevat. Dit geldt voor de volgende groepen van mensen, die ik voor de volledigheid hier kort wil opsommen.

I De ouden van dagen en licht debielen, die zich in een ongestoorde samenleving konden handhaven, begonnen te kort te schieten in hun maatschappelijke aanpassing en eischten psychiatrische zorg en interventie.

II Reeds lang te voren psychisch gestoorden konden in een milieu van goed-willende mensen worden gehandhaafd. Door de nijpende moeilijkheden met voeding en verwarming kon dit niet meer.

III Lichte debielen, die zich konden handhaven voor de oorlog, kwamen tijdens de bezetting in gevaarlijke situaties. Het waren mensen, die hulpdiensten bij illegale acties hadden verricht of mensen, die door de algemeene sfeer van verzet gegrepen op eigen risico sabotagedaden gingen verrichten. Zij deden dit op dusdanig onhandige wijze, dat zij werden gearresteerd. Evenzeer echter werden deze zwakke persoonlijkheden door den bezetter of

de N. S. B. verleid en misbruikt voor hun doeleinden. Ik vermoed, dat vele van deze debielen hun nauwelijks begrepen daden moeten boeten in bewaringskampen.

IV Uitputting, ondervoeding, dreigende verhongering gaven aanleiding tot kortdurende psychoses.

Hiervan heb ik een aantal gezien bij vrouwen, die reeds zwaar ondervoed, groote fouragetochten maakten, bij mannen, die waren opgepakt bij razzia's door den bezetter en zeer lange afstanden te voet hadden moeten afleggen. Ook al speelde bij alles de oververmoeidheid de grootste rol, dit neemt niet weg dat psychische factoren, zooals begrijpelijk is, niet waren uit te schakelen. De bedoelde psychoses droegen allen een delirant karakter met ameniteele inslagen. Soms kwamen ook hysteriforme trekken in het toestandsbeeld naar voren.

V Bij andere mensen traden eveneens door ondervoeding en door koude ziekte-toestanden op, die in het gewone leven tot de allergrootste uitzonderingen behooren. De voornaamste symptomen zijn: enorme lage temperaturen (29° en lager), langzaam optredende sufheid en voorbijgaande verwardheidstoestanden. De ziekte eindigde meestal met de dood. Bij lijkopening is bij sommige gevallen een buitengewoon kleine glandula thyreoidea gevonden.

Deze groepen van psychische stoornissen geven weinig aanleiding tot psychisch-hygiënische overwegingen. Die uit groep I en II vallen voor het grootste deel onder de nazorg. Toch liggen hier ook nu nog wel moeilijkheden. Door de woningnood en de toch altijd nog gecompliceerde levensomstandigheden, zullen mensen, die dit vroeger wel deden, thans moeilijk er toe komen een psychisch gestoord familielid in huis te houden. De vraag rijst wat voor deze mensen gedaan kan worden, zonder dat zij al te veel aan de staat kosten.

Bij groep III doet zich de vraag voor of deze debielen en licht zwakzinnigen, die hoogstwaarschijnlijk in kampen zich bevinden, niet op een andere wijze beoordeeld moeten worden dan normale politieke gevangenen. Onder psychiatrische controle en gebracht in overzichtelijke relaties, kunnen onder deze mensen nog wel behoorlijke arbeidskrachten schuilen.

De groepen IV en V zijn dusdanig aan de tijdsomstandigheden gebonden, dat zij voor den psychiater in het heden weinig belang hebben.

VI *Psychogene desintegraties*. Het aantal psychogene psychoses tengevolge van catastrophale gebeurtenissen is kleiner geweest, dan te voren uit de literatuur kon worden vermoed. De psychiatrie heeft in dit opzicht een veel onbelangrijker rol gespeeld dan door ons allen werd verwacht. Ik herinner mij de lezing van den ons ontvallen

psychiater K a s t e y n waarin hij zeide, dat tijdens de bombardementen op Spaansche steden in de burgeroorlog de psychiatrie een rol speelde bijna zoo groot als de chirurgie. In ons land schijnt de psychische draagkracht van de bevolking aanmerkelijk grooter. Bij de bombardementen van Rotterdam, den Helder, Eindhoven en Nijmegen waren het slechts enkelen, die daardoor in een psychotische toestand kwamen. In de Meidagen 1940 werden ook betrekkelijk weinig psychogene psychoses gezien. Wel was het aantal dat wij toen zagen, aanmerkelijk grooter dan in vreedstijd ooit het geval was of in de latere jaren van de bezetting. Ik heb deze psychogene psychoses, die ik „psychotraumatische desintegratietoestanden” noemde, destijds beschreven (N. T. v. G. 1942). Het waren toestandsbeelden, die allen een groote gelijkenis vertoonden. Behalve een aanlegfactor speelden steeds: overgroote vermoeidheid, uitputting, slapeloosheid, angstig gespannen verwachting een groote rol. Bij enkelen was duidelijk aan te wijzen dat een stoornis in de ontplooiing van de persoonlijkheid een belangrijke factor was. Er waren mensen bij, die niet volgens hun innerlijke aanleg hadden geleefd, die nu voor catastrophale gebeurtenissen gesteld op zichzelf werden teruggeworpen. Deze groep roept een belangrijk psychisch-hygiënisch probleem op. Dit soort mensen — die alle waardevolle persoonlijkheden waren — vindt men natuurlijk nu ook nog. Zij leven te gespannen, kunnen zich nooit geven. Deze mensen gaven na de psychose in de behandeling daarvan aan, dat zij „verder” waren gekomen. De vraag is nu: zijn dergelijke mensen in rustige tijden te bereiken, zijn ze niet zonder een catastrofe tot een nieuwe innerlijke instelling te brengen, die hun menselijke waarde vergroot? Hoe vangen wij hen op? Zij komen naar mijn ervaring niet tot den zenuwarts voor zij zijn vastgelopen. Psychisch hygiënische propaganda door lezingen en geschriften kan wellicht iets doen. Belangrijk is ook psychiatrische en medisch-psychologische volksvoorlichting. Ik denk hier aan deskundige bijdragen tot encyclopaediën, radiolezingen e. d.

Schrikreacties na bombardementen, de sociale verzekerings-neuroses.

De weerstandskracht van het Nederlandsche volk is bij de bombardementen zeer groot gebleken. Uit de litteratuur over psychische verschijnselen na luchtaanvallen, vooral over de bombardementen in de Spaansche burgeroorlog, blijkt, dat de psychiatrische hulpverlening na luchtaanvallen in belangrijkheid onmiddellijk op die der chirurgie volgde. Dit is hier dadelijk anders gebleken. Reeds bij het bombardement van Rotterdam bleek het aantal psychisch gestoor-

den uitermate gering. Den Helder was talloze malen het slachtoffer van luchtaanvallen. Uit het fraaie proefschrift van Vroom, aan de gevolgen van de bombardementen gewijd, blijkt, dat het aantal psychische stoornissen uiterst gering was. Uit de berichten over Nijmegen, over Eindhoven, later over het geteisterde 's-Gravenhage, blijkt steeds weer hetzelfde. Het aantal slachtoffers op psychisch gebied is klein. Bij de bom-inslag in de psychiatrische-neurologische kliniek, die aan meer dan twintig mensen het leven kostte, merkte ik niet één mensch op, die op pathologische wijze reageerde. De psychiatrische toestandsbeelden die bij bombardementen voorkwamen, kunnen worden gekenschetst als psychotraumatische desintegraties, stupores, hysterische reacties en schrikreacties. De psychotraumatische desintegraties genezen meestal snel, de stupores eveneens. De schrikreacties duurden soms wat langer, de hysterische reacties het langst. Bij deze laatste gevallen speelde de sociale verzekering een rol, althans in mijn ervaring. Hierbij deed zich een eigenaardige moeilijkheid voor. Lijdt een verzekerde aan een schrikreactie, dan wordt deze terecht als direct gevolg van het ongeval beschouwd, ressorteert daardoor onder de ongevallenwet. Hebben wij te doen met een hysterische reactie of een renteneurose, dan wordt de ziekte niet als gevolg van het ongeval beschouwd. Wij hebben daarbij immers te doen met een zuiver individueele reactie gegrondvest in de aanleg van de getroffen persoonlijkheid. De zieke valt dan onder de ziektewet. Soms wordt de patiënt de eerste tijd als lijder aan een schrikreactie opgevat, duurt de toestand wat lang voor een ongecompliceerde schrikreactie, dan wordt meestal de hysterische reactie aangenomen. Over de vraag hoe de ziekte moet worden opgevat, wordt dan door de vertegenwoordigers van ongevallen- en ziektewet geprocedeerd. Een onderzoek aan een deskundige wordt gevraagd. Soms komt het voor, dat de patiënt ondertusschen is hersteld. Deze moet dan, terwijl hij weer aan het werk is, dit werk onderbreken om in een kliniek deskundig te worden onderzocht. Deze toestand is natuurlijk ten eenenmale ongewenscht. Over de differentieele diagnose tusschen schrikreactie, hysterische reactie en renteneurose, wil ik hier niet uitweiden. Wel wil ik in dit verband opmerken, dat het probleem der renteneurose na de vrede zonder twijfel zeer sterk op den voorgrond zal komen. Hier zal met groote kracht moeten worden opgetreden en vooral met groote deskundigheid. Er ligt hier een belangrijke medische taak, die de staat geld zal kosten, maar veel en veel meer zal besparen. Ik denk hierbij aan vroegtijdig onderzoek met een spoedige en definitieve regeling. Verpleging en behandeling van renteneurose in speciaal daartoe ingerichte werk-

kampen, waar een sober, humaan, maar streng régime zal moeten heerschen.

Wij komen thans tot de bespreking van *ziekelijke toestanden*, die niet van psychotische aard waren, toestanden echter, die toch zonder eenigen twijfel terecht aan den psychiater ter behandeling of voor een algemeen advies werden toegewezen. Clinisch kan men deze afwijkingen als van psychopathischen en neurotischen aard bestempelen, soms ook waren het toestanden, die als gevolg van conflicten moeten worden beschouwd, die door de reactie soms zelfs botsing van bepaalde karakters op de abnormale tijdsomstandigheden, waren ontstaan. Deze laatste zijn uit preventief geneeskundig gezichtspunt de belangrijkste. Deze toestanden immers doen zien wat de omgeving, in het algemeen de sociale omstandigheden vermogen uit te richten. Ik zal nu weer allereerst opsommen welke typische toestanden door mij werden waargenomen; typisch omdat zij binnen deze groepen zeer sterke overeenkomsten vertoonden. Daaruit blijkt dat wij niet met zuiver individueele reacties te doen hebben.

Groot was het aantal jonge meisjes, soms haast nog kinderen, die ongeoorloofde sexueele verhoudingen met Duitschers hadden gezocht en gevonden. Enkele waren gonorrhöisch geïnfecteerd. Dergelijke meisjes werden ons vroeger ook niet zelden door Pro Juventute toegezonden. Het is echter duidelijk, dit wordt mij door tal van mensen, die met de jeugd te maken hadden, gezegd, dat het aantal meisjes, dat thans deze weg is gegaan, ongehoord groot is. Onder haar vonden wij debielen en psychopathen en meisjes met puberteitsconflicten: opstandigheidssyndromen, meisjes met een uitgesproken hypersexueele aanleg. Ook waren er, bij wie geen dezer ziekelijke afwijkingen was te vinden, bij wie eerder neurotische verwickelingen de praedispositie tot deze daden hadden geschapen. Met dat al is de groote frequentie van deze stoornissen niet verklaard. (Wij moeten bovendien bedenken, dat slechts een gering aantal met den psychiater in aanraking kwam.) In dit verband wordt gewezen op de verwildering van de jeugd, die alom wordt opgemerkt. Geheel bevredigend is deze verklaring niet. Men zou dan de oorzaken van de verwildering, beter gezegd van het verminderd norm-besef en misschien ook van alleen maar veranderd norm-besef moeten weten. Dat deze verklaring voor de meisjes die ik observeerde hoogstwaarschijnlijk niet opgaat, wordt duidelijk, wanneer men bedenkt, dat niet zoo heel weinig meisjes, uit ook nu nog goed geordende

milieu's stamden, waar ouders, broers en zusters geen afwijkingen op moreel gebied vertoonden. Een motief, dat wij nog al eens hoorden, was, dat het gevoel van medelijden met de Duitsche soldaten de eerste aanleiding was geweest tot haar gedragingen. Velen werden het slachtoffer van het vriendelijke, wat sentimenteele optreden van de soldaten. Een tekort in moreel besef en — wat daar soms nauw mee samenhangt — vaderlandsliefde was bij allen aan te toonen. Hoogstwaarschijnlijk werkt hier ook het onderwerpingsinstinct ten opzichte van den sterken man. De uniform speelt daarbij een rol. Laten wij vooral niet denken, dat het Nederlandsche meisje voor een uniform niet gevoelig is. (Dit kunnen alle Nederlandsche jongens — en ook wel mannen — in civiel getuigen na de bevrijding. Toen bleek ook, dat vaderlandsliefde toch wel vele vrouwen met zwak moreel besef heeft opgehouden, want het aantal vrouwen, dat zich aan geallieerde militairen gaf, was opmerkelijk grooter dan die met de Duitschers contact onderhielden).

De therapie en de hulp bij terugkeer tot geordend leven zal uitermate moeilijk zijn. In principe zijn deze moeilijkheden echter niet grooter dan zij in vredestijd waren bij behandeling van meisjes, die jong dit leven kozen. Waar de stoornissen nu echter op zulk een groote schaal voorkwamen, daar is het waarschijnlijk, dat ook onder haar oorlogsslachtoffers zijn, die beter geholpen kunnen worden dan de meisjes in vredestijd. Op deze meisjes het stempel „soldatenmeid” te drukken, is misschien goed voor het bevredigen van eigen agressieve impulsen, het is niet voldoende haar te reclasseeren. Naar mijn meening is onder deze meisjes, dikwijls kinderen nog, een aantal dat te redden is. De behandeling zal veel zorg eischen en samenwerking van vele instanties: goede gezinsverpleging, doortastende gezinsvoogdij, voortdurend waakzame, maar niet hinderlijke contrôle, bij sommigen wellicht ook psychotherapeutische hulp in instituten of poliklinieken.

Wanneer wij ons rekenschap geven van de preventieve maatregelen waartoe deze ervaringen aanleiding geven, dan moeten wij ons rekenschap geven, dat voor een betere sexueele moraal wellicht een diepgaande herziening noodig is van de geheele sexueele opvoeding van de jeugd en een opnieuw onder oogen zien van wat sexueel geoorloofd is en wat niet. Laten wij eerlijk erkennen dat in dit opzicht nog allerminst een „commune mesure” is bereikt. Het zoeken naar en dan het handhaven van deze „commune mesure” zal de basis van deze preventie moeten zijn. Dat het sexueele gedrag mede door de sociale structuur van een volk wordt bepaald, daarover bestaat bij mij geen twijfel. De prostitutie is sterk verankerd

in deze sociale structuur. Echter hier moet ik aan toevoegen: niet geheel. Ik ben overtuigd, dat in elke sociale structuur prostituées zullen voorkomen en mannen die haar zoeken en wel op grond van het feit, dat en de prostituées en het grootste aantal van haar bezoekers psychologische kenmerken vertoonen, die *niet* afhankelijk zijn van de sociale structuur. Ik denk hier aan al dan niet manifeste perversiteiten, aan innerlijke geremdheid, de wensch naar anonymiteit in het geslachtelijke, de verachting van de vrouw, latente homosexualiteit en homosexualiteit, innerlijke drang naar destructie bij de vrouw. Of al deze eigenschappen sociaal worden bepaald, is een vraag die nauwelijks bevestigend beantwoord zal kunnen worden. Dat de prostitutie een sociale wortel heeft, blijkt uit het feit, dat in Sovjet Rusland de prostitutie in hooge mate is afgenomen. Verdwenen is zij echter niet. Dit klopt met de bovengegeven beschouwing.

Opvallend waren de groote huwelijksmoeilijkheden, die werden waargenomen. Ook hierbij moet ik mij rekenschap geven van het feit, dat één psychiater toch altijd een zeer klein deel van de geheele werkelijkheid te zien krijgt. Dit bezwaar wordt gecompenseerd doordat vele vakgenooten dezelfde indrukken krijgen als ik. In de eerste plaats wil ik wijzen op de ontwrichtingen in huwelijken, doordat de man naar Duitschland werd gevoerd of in ons land in een kamp was ingesloten. Hier ligt een diepgaand kwaad, dat het levensgeluk van velen heeft ondergraven. Allereerst was er het ontwrichte gezin, dat leiding miste. Vrouwen die nog juist de levensmoeilijkheden aankonden met behulp van den man, konden dit niet meer zonder hem: zij werden ziek, de kinderen werden verwaarloosd. Pogingen werden gedaan op grond van ziekte van de vrouw den man terug te krijgen. Soms gelukte dit wel, soms niet. Altijd duurde het zeer lang tot dit beslist was, altijd waren er groote spanningen. Wij hebben deze moeilijkheden talloze malen in ons poliklinisch werk ontmoet. Dieper nog grepen de nooden in de gezinnen waar een ander de plaats van den man ging vervangen. Dit leidde menigmaal bij de terugkeer van den man tot dramatische conflicten. Soms werden deze met verrassende wijsheid opgelost, soms hadden zij catastrophale gevolgen. Bij de hulpverlening gaat het hier om begrip van de situatie. Met verwijten komt men er niet. De hulp van een goede, begrijpende sociale werkster bleek hierbij van het allergrootste belang. Bij dit alles speelde zonder twijfel ook de gevaar-situatie een rol, een loslaten van normen onder de druk van de mogelijkheid van de naderende dood. Deze factor heeft wellicht medegewerkt bij het

ontstaan van sexuele relaties tussehen een ondergedoken illegaal werker en de gastvrouw of tussehen haar en een in het gezin verborgen jood. Deze gevallen zijn zeker niet zeldzaam. Het lijkt op het eerste gezicht weerzinwekkend — misschien is het dit ook —, maar wanneer men deze situaties nauwkeuriger kan bekijken, dan verleerde men het in de eerste plaats te moraliseeren, maar kwamen onder den indruk van de tragiek van het menschelijk bestaan, van de grootheid en kracht daarvan en van de menschelijke zwakte.

Doch ook al zijn er geen duidelijke ontwrichtingen in het gezin, geen verwaarloosde kinderen, geen echtbreuk, geen terugvallen in of komen tot prostitutie, dan toch nog kon de afwezigheid van den man tot conflicten bij de toch eerlijk zeer verlangde terugkeer leiden. Het door Jacob Wassermann in zijn roman „Faber oder die verlorenen Jahre” op zoo treffende wijze beschreven zielsgebeuren, zal in deze tijd zich in vele varianten hebben herhaald. Ook ik heb het kunnen waarnemen. Terwijl de man weg is, staat de tijd niet stil en bij flinke groeikrachtige vrouwen het innerlijk leven evenmin. Vele hebben een graad van zelfstandigheid bereikt, die ze te voren niet tot ontplooiing konden brengen in de sleur van het gewone leven of doordat de man dit bewust of onbewust tegenwerkte. Verdraagt de teruggekeerde man dit, dan kan het huwelijk hierdoor alleen winnen, al zal ook bij een goed-willend echtgenoot een zekere critische tussehenphase niet uitblijven, waarin hij teleurstelling voelt. Verdraagt hij dit alles niet, dan ligt hier een bron van huwelijksmisère, die misschien zelden naar buiten zal blijken, maar die toch zonder twijfel een optimale ontplooiing van het gezinsleven en dus de zoo goed mogelijke opvoeding van de kinderen in den weg zal staan.

Ook nog op andere wijze heeft de oorlogstoestand op het huwelijk ingewerkt. In vele gezinnen moest de man thuisblijven, de vrouw deed het werk dat buitenshuis moest worden verricht, zij zorgde voor de noodzakelijke bevoorrading. Wat op deze wijze door de Nederlandsche vrouwen is tot stand gebracht, is boven alle lof verheven. Het valt echter niet te ontkennen, dat de man in vele gezinnen zijn bevoorrechte positie heeft verloren. Hij heeft tal van huiselijke werkjes leeren doen, waarvan hij vroeger niet gedroomd had. De waarlijk flinke en zakelijke man heeft hierdoor alleen maar gewonnen, de infantiele heerschzuchtige man voelt zich benadeeld en van zijn troon gestooten.

De noodzakelijkheid na acht uur thuis te zijn is een test op vele huwelijken geweest. Slechts zeer weinigen was het vergund op meer dan één plaats in het huis te stoken of verlichting te hebben. Het gezinsverband is daardoor veel nauwer geworden.

Sommigen hebben dit als een innerlijke verrijking ondervonden, die zij hopen na de vrede te kunnen vasthouden. Anderen hebben dit alles als een kwelling ondergaan. Zij zijn verzuurd en lastig geworden. Ook de vrouwen, die gewend waren aan veel uitgaan, hebben zich in deze huiselijkheid moeilijk kunnen schikken. Door deze toestand is menig toch al niet zoo bloeiend huwelijk afgezaakt tot een niveau, dat niet veel van de slechtste Strindberg-huwelijken verschilt.

Deze aanduidingen mogen voldoende zijn om duidelijk te maken dat ook het huwelijk, aangetast door de moeilijkheden van dezen tijd, straks onze volle aandacht verdient. Het is begrijpelijk, dat een man, die in dergelijke huwelijksverhoudingen leeft, niet optimaal geschikt is voor zijn werk en aan optimale werkers heeft ons land thans meer dan ooit behoefte. Er zou veel voor te zeggen zijn, dat psychologische advies-bureaux werden opgericht, die zich onder anderen met deze problemen bezig kunnen houden. Thans vangen de psychiatrische poliklinieken en particuliere spreekuren deze mensen op. Vele komen er echter niet toe voor dergelijke moeilijkheden een psychiater te raadplegen. Hier komt de vraag met volle kracht op: wat in de gebroken huwelijken is aan de algemeene geest, de levensstijl van deze tijd toe te schrijven, waarin tal van religieuze en sociale factoren een rol spelen, wat aan individueel menselijk conflict, aan stoornissen in de individuele contactmogelijkheden, die de psychiater-psycholoog kan diagnosticeeren en behandelen. Ik meen dat ook binnen de huidige gesteldheid, los van godsdienst en sociale opvatting, voor den psycholoog veel te doen is. Zeker niet alles. Toch heeft dit individueel menselijke zoeken, niet gesteund door religieus gebod, een groote bekoring, wanneer wij onze eischen niet te hoog stellen. Hier veel eischen, hier te spoedig komen met appèl op een gebod, kan de verwarring oneindig vergrooten.

Minder opvallende psychische veranderingen. Norm-verschuivingen.

Tot deze veranderingen reken ik de norm-verschuivingen: alle leugens schenen in bepaalde gevallen geoorloofd. De meeste onzer hebben in deze jaren meer gelogen dan in heel hun vroegere leven. Voor de eenigermate geconsolideerde persoonlijkheid zal dit wellicht geen blijvende gevolgen nalaten, maar voor de jeugd kon dit wel eens anders zijn. De ontwenning aan geregeld werk, het voortdurend saboteeren, het toenemend egoïsme bij de inderdaad dikwijls noodzakelijke zorg voor het eigen gezin zijn een andere oorzaak voor een daling van het geestelijk niveau. Al deze in normale

tijden afkeurenswaardige houdingen werden in deze tijd deels uitingen van vaderlandsliefde. Was de vaderlandsliefde niet de drijfkracht, dan kon toch, wanneer men zich werkelijk te verontschuldigen had, op de vaderlandsliefde een beroep worden gedaan. Ik noem dit wel het „alibi van de verzaakte plicht”. Wat moet hier de therapie zijn, wat de prophylaxis dat hieruit niet een algemeene daling van het geestelijk niveau ontstaat? Wat het ongeregeld werken betreft, het gedaalde plichtsgevoel zal moeten worden ondersteund door begrijpende strengheid van den chef en een straffer opvoeren van de discipline in bedrijven, instituten en laboratoria. Hier zal inderdaad veel afhangen van de chefs en bedrijfsleiders. Hoe de toenemende oneerlijkheid moet worden tegengehouden is mij nog niet duidelijk. Hier zal het voorbeeld van de geestelijke leiders een rol moeten spelen en algemeene verheffing van ons geestelijk leven, welke verheffing vooral van de jeugdbewegingen, de kerk en goed gedisciplineerde politieke groepeeringsen zal kunnen uitgaan, en — het klinkt zeer cynisch, maar het is daarom niet minder waar — het zal in het leven moeten blijken dat eerlijkheid op den duur voordeeliger is dan oneerlijkheid. Tenslotte mondt ook hier alles uit in een gemis aan een gemeenschappelijke diepere maatstaf: „de commune mesure”, waar de Rougemont van gewaagt en wordt het ook hier duidelijk, dat achter vrijwel alle stoornissen in de bezettingstijd ontstaan de diepe nood van de mensch leeft, die zijn houvast heeft verloren. Daarmee is opnieuw aangegeven, dat psychiatrische bemoeienis in wezen niet anders dan lapwerk kan zijn.

In deze jaren heb ik een exorbitante *gezichtsveldvernaauwing* vooral bij intellectueelen waargenomen. Hoe weinigen bleken in staat het hoofd eenigermate koel te houden. Geleerden die zich gaarne beriepen op hun exactheid, die er bijzonder prijs op stelden goede objectieve waarnemers te zijn, lieten zich hier door het geringste gerucht, door volkomen vage aanduidingen beïnvloeden in hun voorspellingen over het einde van de oorlog. Er was een ontstellende overschatting van de waarde van het eigen optreden, waardoor de bezetter wel bak-zeil zou halen. Meer tegen het einde van de oorlog was het een golf van haat, die over de meeste uitbrak. Plaats voor ook maar de bescheidenste poging tot objectief overdenken was er niet. De poging was reeds voldoende om met een zeker wantrouwen over de eigen gezindheid te worden aangekeken. Deze agressiviteit is volkomen begrijpelijk en volkomen menschontearend. Dat de gestuwde agressiviteit thans ongebreideld tot uiting komt, is een normaal verschijnsel, dat de volksgezond-

heid niet zal behoeven te schaden, mits wij deze agressiviteit niet verwarren met heilige verontwaardiging, niet voor edel aanzien en vooral niet de vaderlandsliefde van anderen gaan meten aan de hevigheid en duurzaamheid van de haat, doch haar beschouwen als wat zij is: een krachtig primitief menselijk instinct, een in het menselijk bestaan, dat niet het bestaan van een heilige is, onmisbaar bestanddeel. De door schoone leuzen gemaskeerde agressiviteit is inderdaad menschontearend. Bij al deze dingen gaat het om de juiste maat en om de waarachtigheid: het te veel aan agressiviteit is onmenselijk en bruut en te geringe agressiviteit wijst bijna steeds op een gestoord zieleleven. Wij vinden dit tekort bij in de aanleg geremde asthenische figuren, wij vinden haar onderdrukt bij passief feminine naturen, onderdrukt bij sommige karakter-neuroses. Velen trachten nu weer dit tekort met schoone leuzen te bedekken. Wij vinden dit bij de al te irenische menschen, die te lichtvaardig menselijkheid pleiten en vergeten dat er straffen zijn, ook zeer strenge — niet de doodstraf, die is steeds verwerpelijk —, die ook het diepste en teerste rechtvaardigheidsgevoel bevredigen. Tenslotte vinden wij zonder twijfel ook ten gevolge van massa-suggestie een quasi-agressiviteit, die als een soort „mimicry” is op te vatten, een houding veelvuldig aangenomen door hysterische karakters, die willen toonen dat ook zij behooren tot de veelgeroemde „fellen”. Het zal een niet geringe taak zijn deze agressiviteitsvormen op de juiste wijze in het leven van de vrede te integreeren. Het zal hier voor alles moeten gaan om het geven van voorlichting op ruime schaal, in couranten, vlugschriften, in radiolezingen en lessen aan de volksuniversiteit. Doeltreffend is mij soms gebleken in concrete gevallen het brengen van het inzicht, dat haat evenals liefde een bindend affect is. Weinig bindt zoo sterk als de haat. Wie of wat wij hâten laat ons niet los, wij houden ons met het object bezig en zonder dat wij het zelf weten, beginnen wij ons met den mensch dien wij haten te identificeeren. Het is opmerkelijk hoeveel de felste haters van de Duitschers en van hun methodes hebben overgenomen. Rijst dit inzicht, dan ziet men soms verrassende verbeteringen.

Ook in de wetenschap zullen wij ons voor vele massasuggesties moeten behoeden. Nieuwe methodes worden met het grootste enthousiasme begroet, zonder dat wij ook maar bij benadering weten wat de werkelijke waarde van deze methodes is. De geneeskunde moet sociaal worden, is een leuze die niet van de lucht is. Dat is natuurlijk waar, maar toch niet in die alles beheerschende mate als thans wordt gepredikt, want het moeizaam verworven weten, dat wij reeds hebben, mag nimmer verloren gaan. In de

ivoren torens der wetenschap liggen de goudstaven en wordt het goud geproduceerd. Gaan deze goudstaven en de productie daarvan te loor, dan devalueert de wetenschap, hoe sociaal zij zich ook moge gedragen.

Ontwrichtende werking van de illegaliteit op het geestelijk niveau van sommige harer leden.

Deze groep is uiterst interessant. Voordat ik deze bespreek, wil ik nadrukkelijk zeggen, dat deze uiteenzetting in niets, maar dan ook in niets, het voortreffelijke werk van de illegale strijders wil verkleinen. Niets is weerzinwekkender dan de poging van den beduchten nutteloozen toeschouwer, door laster zijn ingeboren vijand den illegalen werker te bekladden en hem daardoor te beknotten in rechtmatige aanspraken op erkenning. Men vindt echter in de peripherie van iedere belangrijke beweging — soms ook een tijd lang in de kern — zeer dikwijls pathologische figuren. Zoo ook onder de ondergrondse werkers. Hoe zou dit anders kunnen. Ik heb eens in een lezing gezegd: het is nu een gouden tijd voor psychopathen uit alle kampen. Ik bedoelde daarmee, dat mensen met een eenzijdig geaccentueerde aanleg, b.v. een groote drang tot avonturen, een te groote agressiviteit tegen alle gezag, misschien zelfs met crimineele tendenzen, aanlegskwaliteiten, die in normale tijden tot psychopathische reacties aanleiding zou geven, thans, indien goed geleid, tot daden van groot belang te gebruiken waren. Deze mensen konden in de uitzonderlijke situatie van de bezetting deze drang naar avonturen, naar het doorstaan van gevaar, naar sensatie, en hernieuwde sensatie bevredigen met nuttig en prijzenswaardig werk. Ook mensen met sterke drang tot gelding te komen, konden thans een kans vinden. Natuurlijk moet bij den ondergrondse werker van eenige beteekenis het positieve in de persoonlijkheid verre overwegen. Ook een kind kan begrijpen, dat voor leidend werk inderdaad een standvastig, geordend karakter met de hoogste eigenschappen noodzakelijk is en een psychiater weet, dat op den duur een psychopaath overal een psychopaath blijft. De gezonde illegale strijders hebben de medewerking van psychopathen maar al te dikwijls moeten berouwen, hetzij door verraad, hetzij door onbekwaamheid, hetzij doordat ijdelheid tot onbezonnen en zelfs roekeloos praten voerde. (Ik denk dat bij een volgende oorlog de georganiseerde illegaliteit op een strenge keuring van haar nieuwe leden zal aandringen. Behalve de bovengenoemde psychopathen kunnen mensen met een aanleg tot psychotische phases een enorm gevaar voor het werk opleveren.) Voor de psychopathen en niet sterke persoonlijkheden in de illegaliteit lagen

in het wezen van hun werk aanleiding tot versterking en loswoeling van hun ziekelijke aanleg. Ik heb hiervan verschillende gevallen persoonlijk leeren kennen en andere uit goede bron vernomen. Er zijn mensen geweest, die het omgaan met veel geld niet hebben kunnen verdragen en zich aan dit geld vergrepen, er zijn mensen geweest, die zich zeer hadden gewend een menschenleven niet te tellen, zoodat zij òf in een onaangename situatie te snel tot doodslag kwamen òf zich te gemakkelijk tot medeplichtige in een moordzaak lieten verleiden, zonder dat voldoende vaststond of de moord op doordachte politieke grondslag moest geschieden, dan wel om een gevreesde tegenstander uit den weg te ruimen. Ook ken ik gevallen, waarin het voortdurend in de grootst mogelijke spanning leven aanleiding gaf tot excessen op geslachtelijk gebied, die ook in een ruim denkende omgeving na de oorlog zeker niet getolereerd zullen worden, maar nu onder de dekmantel van de ongewone spanningen werden vergoelikt. Van illegaal tot illegitime il n'y a q'un pas, zeide eens collega. Ik weet, dat dit slechts enkele gevallen zijn, ik weet echter ook, dat anderen andere „enkele gevallen” kennen. Zonder twijfel zal de reclasseering van deze mensen en het voorkomen van een verdere ontwikkeling van deze persoonlijkheden in psychopathische, wellicht zelfs crimineele richting niet gemakkelijk zal zijn. Een van de groote problemen zal zijn — schreef ik toen — hoe hen op te vangen. Dit zal nauwelijks mogelijk zijn voordat het tot maatschappelijk conflict is gekomen, hetzij bij een arbeider, een kantoorbediende, een student of welke soort mensch ook. Is het tot conflict gekomen, dan zal medewerking van een psychiater of ervaren psycholoog zoo spoedig mogelijk moeten worden ingeroepen. Uit dien hoofde is het zeer gewenscht, dat in alle grootere bedrijven, maar ook onder de studenten een adviseerend psycholoog wordt aangesteld aan wien eventueele conflicten kunnen worden voorgelegd.

De „politiek-onbetrouwbaren”.

De onzekere houding van verschillende mensen in het begin van de bezetting, en in de eerste oorlogsjaren de houding van hen, die zich „oriënteerden” is psychologisch tot verschillende motieven terug te brengen. Die motiveeringen zijn niet altijd gemakkelijk vast te stellen. Van de oppervlakte uit bezien is deze houding bijna altijd één door opportunisme bepaald. Deze mensen schijnen dikwijls conjunctuur-zwendelaars. Dit is echter zeker niet altijd het geval. Niet zelden gaat het om een ook door de mensen zelf niet helder beleefde werking van het onderwerpingsinstinct. Ik geloof niet, dat het hierbij uitsluitend gaat om een opheffing van

angstgevoel. Ook niet om een „likken naar boven”, maar om een opziend, ambivalent liefhebben van den overwinnaar. Dit gevoel is vooral eigen aan passief feminine mannen. Het is opvallend, dat zich onder dit type van oriëntering nog al eens latent homoseksueelen bevinden, apert homoseksueelen overigens ook. Deze mensen zullen zonder twijfel in hun houding veranderen, wanneer de overwinnaars overwonnen zijn of wanneer het duidelijk is, dat dit geschieden zal. Deze werkingen zijn zoo krachtig, dat er een enorme zelfkennis en wilskracht voor noodig zou zijn om deze houding te overwinnen. Bij de beoordeeling van deze mensen moet daarmee worden rekening gehouden. Onder deze mensen vinden wij niet alleen asthenische, weinig actieve figuren, maar ook over-actieven. Deze over-actieven moeten iets „doen”, moeten een rol spelen. Hun dieper liggende passiviteit maakt hen ongeschikt voor een rol in de illegaliteit, bovendien werden zij daarvoor niet voldoende vertrouwd. De gezonde mensch „wittert” in deze individuen iets afwijkends en wijst hen af. Hetzelfde geschiedt bij de overmatig ijdele mensen. Ook zij hebben meestal een passief feminine ondergrond. Zij zijn te afhankelijk van de indruk, die zij op hun medemensen maken. Doordat zij in de illegaliteit niet passen, doordat zij toch een rol willen spelen, werden zij in de armen van de vijand gedreven, die deze mensen zeer goed gebruiken kon.

Andere oorzaken van de politieke onbetrouwbaarheid vinden wij in een te sterk individualisme en in een te sterke geest van contradictie. Beiden moeten hoogstwaarschijnlijk als onverwerkte puberteitsresten worden beschouwd. De individualist die in deze tijd individualist wil blijven, plaatst zich buiten de samenleving. Zijn standpunt moge begrijpelijk zijn, zelfs uit een zekere gezichtshoek noodig en daarom bewonderenswaardig, in wezen is het dit niet. Men zou haast geneigd zijn van een zondig „individualisme” te spreken. Dit individualisme wenscht zich niet te bekommeren om groote stroomingen van collectieve aard, wenscht zich niet te conformeren. De individualist komt daardoor niet in de smeltkroes van het groote gebeuren, hij wordt daardoor niet vruchtbaar voor „het nieuwe”, wat dit ook zijn moge. Hij wil van zijn individueel, meestal humanistisch, standpunt blijven oordeelen, wenscht noch in de strooming van haat, noch in de strooming van bewondering te worden opgenomen. Hij wil „zichzelf” blijven en dat is juist wat niet moet, want ook *hij* moet veranderd worden. Hij wil zich verbijzonderen. Hij doet dit door onder anti-Duitschers alles te zeggen wat pro-Duitsch te zeggen is, onder pro-Duitschers uit hij zijn kritiek op de Duitschers. Hij wil eerlijk zijn en alleen dat zeggen wat hij

zelf innerlijk gevoelt, is daardoor vriendelijk tegen den vijand zoolang deze hem niet persoonlijk heeft geschaad.

Soms ook komt de geest van contradictie als zelfstandig motief voor. Dan is het meestal een persisterende puberteitsattitude, rest van een niet overwonnen ambivalente vaderbinding. Deze mensen moeten haast dwangmatig alle mensen, die met eenig gezag een meening poneeren, tegenspreken. Dit geschiedt dwangmatig, men kan dit niet volledig als sexueel aanrekenen. Ik ben er van overtuigd, dat deze geest van contradictie zoowel in de armen van de N. S. B., als in die van de illegaliteit heeft geworpen.

Reacties op dreigende hongersnood.

Over de psychische reacties van de mensch in een tijd van dreigende hongersnood, zou een boek te schrijven zijn. Uitermate verschillend zijn de gevoelens en gedragingen van de mensen tengevolge van deze dreiging, naar gelang van hun karakterologische gesteldheid. Wij kennen de inwerking op het psychische leven van die andere groote aandrift, de sexualiteit, wij kennen min of meer de gevoelens en gedragingen waartoe zij leidt, wanneer zij in haar bevrediging wordt gedwarsboomd of wanneer zij chronisch onbevredigd blijft. Van de honger weten wij slechts zeer weinig. Mij zijn zeer merkwaardige parallellen opgevallen. Zooals bij de sexueel onbevredigde de sexualiteit in het centrum van de belangstelling staat, zoo hebben wij thans een gepreoccupeerd zijn, ik mag wel zeggen een geobsedeerd zijn door de voeding en alles wat daarmee samenhangt, in sterker mate dan de sexualiteit misschien wel ooit doet ontstaan, behalve in pathologische gevallen. Vrijwel iedereen heeft de eetdroom leeren kennen of de eetphantasie waarin ook mensen, die zooals het heet „niets om hun eten geven” hun onbevredigde drift in droom en beeld phantaseerende bevredigen. Meerdere malen heb ik in gesprekken een sfeer aangetroffen, die inderdaad het beste is aan te geven met de ietwat studentikoze uitdrukking „culinair droog geilen”. Interessant is dat, zoodra de bevrediging van een oppermachtig instinct in gevaar dreigt te komen, de mensch van het moeizaam verworven realiteitsprincipe terugvalt op het lustprincipe. Wanneer na ontbering of alleen maar tekort aan bepaalde spijzen deze in het bezit van de menschen kwamen, zijn het alleen de karaktervaste die niet alles opmaken. Een lust te bedwingen ten behoeve van een later in den tijd optredende behoefte, blijkt ook hier een moeilijk te verwerven cultuurbezit. De befaamde historie van de krekel en de mier heeft zich thans zeer dikwijls herhaald, waarbij de „mieren” meer dan in de fabel in gewetensconflicten raakten. Is het eenerzijds hard, het met moeite en zelfoverwinning

gespaarde gedeeltelijk weg te geven aan anderen, die met zelfbeheersching hetzelfde hadden kunnen bezitten, het is misschien nog harder een hongerende niet te hulp te komen.

Naast vele voorbeelden van groote goedheid en bereidheid tot helpen, staan minstens zoovele van bruto egoïsme of egoïsme ter wille van het gezin. Merkwaardig was ook dikwijls de valsche schaamte ten opzichte van wat men zelf at, merkwaardig ook de onwaarachtigheid bij vele blijk te geven van een zekere bevoorradig uit angst mede te deelen in toegezegde hulp. Hier zag men de gewone karakterologische verschillen in versterkte mate: de angst te kort te zullen komen, de onbezorgdheid waarvan het moeilijk was vast te stellen of van „heilige onbezorgdheid”, dan wel van zondige zorgeloosheid moest worden gesproken. Er waren mensen die nog genoeg hadden, die doodsangsten uitstonden voor zichzelf of hun gezin. Ik heb hoogstaande verstandige mensen over de voorraden van anderen hooren praten op een wijze, die niets onderdeed voor de achterklap van sexueel onbevredigde vrouwen en mannen — deze laatste worden wel eens vergeten in dit verband — over de amoureuze perikelen van hun kennissen.

- Bij de bespreking van mijn waarnemingen in bezettingstijd heb ik telkens aangegeven tot welke preventieve maatregelen op psychiatisch gebied zij aanleiding gaven. Ik behoef dit aan het einde van mijn voordracht niet nog eens te herhalen. Zeker is, dat er voor den psychiater en den psycholoog een belangrijke taak is weggelegd. Zijn zij voor deze taak berekend? Wanneer zij zich bewust zijn van de grenzen van hun vermogen en van de noodzaak samen te werken in nauw verband met sociologen, paedagogen en zielzorgers, dan is van den psychiater en psycholoog zeker belangrijk werk te wachten. Men behoeft zich echter voor overdrijving.

Beluistert men nauwlettend, wat over de psychiatrie in de Anglo-Amerikaansche litteratuur gezegd wordt, dan zou men kunnen denken, dat de toekomstige eeuw der psychologie, waarvan H e y m a n s in zijn beroemd geworden rede in 1910 gewaagt, thans is aangebroken.

Inderdaad, van de psychiatrie wordt veel verwacht, haar wordt een kans gegeven als nooit te voren. Men kan wel zeggen, op alle gebieden des levens wint zij terrein. Psychiatrische bemoeienis begeleidt den mensch van de wieg tot het graf. Bij de pasgeborene wijst de psychiater mede de weg bij de keuze van voeding uit moederborst of flesch. Er zijn moeders, die den psychiater vragen naar de juiste wijze het kind zindelijk te laten worden, teneinde de karaktervorming niet te storen. Het waakzaam oog van den medicus zorgt dat de uitingen van de vroege kinderlijke sexualiteit ongestoord kunnen

beloopen. De kleuterschool, de lagere school en het paedagogisch gebodene zullen zich moeten verantwoorden voor psycho-analytische vondsten. De jeugdbeweging, waarin de jonge mensch binnentreedt in de puberteit, wordt geleid door psychiatrisch-psychologisch geschoolde jeugdleiders. Het ontwakende liefdeleven zal dienen te beantwoorden aan wat door psychologen tot norm is geijkt. De eerste conflicten met de ouders en de maatschappij worden door psychologisch georiënteerde werkers opgevangen. De jonge mensch begint meer te vreezen voor toegepaste selectie, dan voor de examens die hij moet afleggen. Bij de keuze van een huwelijkspartner zal hij een psychiatrisch rapport niet kunnen ontgaan, of dit nu komt van een eugenicus, van een grafoloog of een kenner der ziel.

Aan de poorten van de universiteit, van een officierscarrière, van de handel, van de fabriek, van het huwelijk, van het ouderschap staat een psycholoog of psychiater, en bij toch nog voorkomende misstappen vindt hij een zenuwarts aan de poorten van de gevangenis. De psychiater heeft in de laatste decennien zich begeven uit zijn ivoren toren, waar hij zich bezighield met het voorname amusement, dat *Montaigne* noemt: het „*réciter l'homme*”, hij heeft zich begeven in de wereld, waar hem nu een belangrijke taak is toegewezen: het „*former l'homme*”. Nu wordt het ernst.

Deze ironisch-critische houding ten opzichte van mijn vak moge niet als *defaitisme* worden opgevat. De psychiatrie staat op het punt zich te laten verleiden om zich grooter te voelen dan zij in werkelijkheid is. Dit zou doodelijk zijn voor haar vooruitgang. Ik wil daarom manen tot nauwkeurig klinisch onderzoek en *daarop* gebaseerd en daardoor verantwoorde verstandige maatregelen. Zijn deze nu reeds te geven? Zonder eenige twijfel. Wel moeten wij bedenken, dat de sociale psychiatrie waarom het hier gaat nog vrijwel geheel moet worden opgebouwd. Zij wordt opgebouwd al pogende en al dwalende, voor een groot deel los van de wetenschappelijke psychiatrie. Het is niet onmogelijk dat vele loffelijke pogingen van thans op niets zullen uitloopen. Wij hebben ook steeds te bedenken: psychotherapie kan belangrijk werk doen, maar zij is niet almachtig. Hier dreigt inflatie. Ik bedoel daarmee, dat de waardeering waarop practisch psychiatrisch werk aanspraak maakt, niet meer gedekt wordt door de wetenschappelijk gecontroleerde ervaring van ziekte en genezing van den concreten mensch. Moge deze inflatie ons bespaard blijven. Het vertrouwen in de psychiatrie zal daarmee ten zeerste gebaat zijn.

GRENSGEBIEDEN VAN GEESTELIJKE EN LICHAMELIJKE GEZONDHEID

door

C. H. J. KUTHE, Arts

Naast uitgesproken geestelijke en organische afwijkingen, die voor de diagnose en behandeling in het algemeen vrij toegankelijk zijn, en waarvan de symptomen vrijwel gemeen goed van den all-round gevormden arts zijn, treft men toestanden aan, die in hun verschijningsvorm een tusschengebiet innemen en eenerzijds zich kenmerken door geestelijke stoornissen en anderzijds ook organische factoren bezitten, maar waarbij één van beiden een domineerende functie kan hebben, die de tegelijkertijd bestaande afwijkingen van de andere groep in zijn uiterlijke kenmerken geheel of gedeeltelijk kan bedekken. Zoo kan het mogelijk zijn, dat bepaalde nerveuse stoornissen dusdanig op den voorgrond treden, dat het gelijktijdig bestaande organische gebrek, dat misschien als één van zijn symptomen juist de domineerende psychische bezit, miskend wordt. Omgekeerd is het mogelijk, dat bestaande en domineerende organische afwijkingen hun oorzaak in psychische factoren hebben.

Het is deze wisselwerking tusschen lichaam en geest, waarmee men in het dagelijksche leven voortdurend te maken heeft en die haar invloed op zooveel reacties van den mensch doet gelden. Uit den aard van de zaak zijn deze invloeden het sterkst in het gezin en het bedrijf, waarbij dit laatste door zijn grootere sociale omgeving van meer beteekenis is dan het gezin, hoewel de invloed van de gezinsverhoudingen zeer zeker een belangrijke factor in de gedragingen van het individu in het grootere sociale milieu vormt.

De toenemende erkenning van emotioneele spanningen als prae-disponeerende en oorzakelijke factoren, zoowel voor somatisch als psychisch abnormale toestanden tengevolge van foutieve plaatsingen op sociaal of economisch gebied, is een van de belangrijkste richtingen in de moderne geneeskunde geworden.

Emotioneele spanningen kunnen dikwijls de oorzaken zijn voor

vertraagde genezingen, weerstand tegen het inroepen van medisch onderzoek en het tegenwerken van een medische behandeling.

Een enkel voorbeeld moge dit duidelijk maken. (I) Wat betreft de emotioneele factoren, die een rol spelen bij het vermijden van medisch onderzoek, zoo kan gewezen worden op de onbehandelde gevallen van gonorrhoe of op de vrouwen, die niet naar hun arts durven gaan uit angst voor borstkanker.

Emotioneele spanningen zijn de reacties op de psychologische of physiologische onmogelijkheid te ontkomen aan innerlijk of uitwendig werkende schadelijke factoren, die persoonlijk kunnen zijn, of door bepaalde krachten of situaties geschapen kunnen worden.

Emotioneele spanningen kunnen psychologische en somatische effecten hebben, b.v. als psychologische effecten zijn te noemen: vrees, onzekerheid, geestelijk onwelzijn, onbeslistheid, minderwaardigheidsgevoel, vijandigheid, enz. terwijl van de somatische effecten bekend zijn: tachycardie, dyspnoe, duizeligheid, misselijkheid, bleekheid, zweeten, braken, gastroïnestinale stoornissen, frequente mictie, tremores, enz.

Chronisch inwerkende emotioneele spanningen kunnen leiden tot neuroses, tot asociaal gedrag en soms tot psychoses.

Het afwezig zijn of ontkennen van nervositeit is nog geen maatstaf, dat het individu vrij is van emotioneele spanningen. De onderdrukking van subjectief bewuste nervositeit en angst bij bestaande emotioneele spanningen is mogelijk en biologisch te vergelijken met de reactie van het levend organisme, dat ook de richting kiest van het destructieve afgekeerd. Door deze onderdrukking is een relatief vrij zijn van de onmiddellijke invloeden van de geestelijke stoornissen verkregen. Ze blijven echter bestaan, het resultaat kan zijn een terugslag op het vegetatieve zenuwstelsel met allerlei zich openbarende dysfuncties. Een onderzoek van de persoonlijkheid doet dikwijls emotioneele spanningen ontdekken, ook al worden ze ontkend.

Voor de bedrijfsgeneeskunde is het vanzelfsprekend, dat menselijke reacties in het bedrijf de grootste aandacht hebben, waarbij het opsporen van eventueel bestaande geestelijke spanningen in verband met het bovengenoemde van groote beteekenis is. Er komen dan een serie factoren naar voren, die ieder voor zich aanleiding kunnen geven tot het optreden van stoornissen, die dan dikwijls terug te voeren zijn op een abnormale geestelijke reactie. Zoo zal niet iedere werknemer zich kunnen voegen in het systeem van ploegwerk of het maken van overuren. Ondanks het feit van de dikwijls hoogere belooning, doet het voortdurende ploegwerk bij sommige werknemers dusdanige spanningen ontstaan, dat het in

zulke gevallen geen zeldzaamheid is, dat bestaande geringe organische afwijkingen, die op zichzelf geen bezwaar kunnen vormen tegen afwijkende arbeidsuren, zoodanig geaggraveerd worden, dat ze de indruk moeten verwekken, den betreffenden werknemer ongeschikt te maken voor een ongeregeld leven, zooals dit met ploegwerkers het geval is. Evenzoo geldt dit voor overuren. Het zijn niet altijd de slecht willenden, die op een bepaald moment afknappen, dikwijls zelfs geruimen tijd na afloop van de overurenperiode, en dan reageeren met toenemende slapeloosheid, hoofdpijnlachten, e. d.

Andere factoren voor het optreden van geestelijke spanningen bij een werknemer zijn dikwijls die, verbonden aan de aard van het werk, zooals het serie- en tempowerk. Naast de nerveuze spanning, die door instelling op snelheid ontstaat, is het hier dikwijls ook de monotonie van de arbeid, die een groote rol speelt.

Er zijn individuen, die er niet tegen kunnen, dat de man met de chronometer achter hen staat, dit zijn niet steeds de slechtste werkers, ze kunnen zich echter niet voegen in het aan hun opgelegde tempo, hoewel aan zichzelf overgelaten, ze dikwijls het tempo ongevraagd maken. Toch mag er geen misleiding zijn, als iemand zijn lusteloosheid, slechte eetlust, slapeloosheid wijdt aan het tariefsysteem, daar ook andere factoren voor een dergelijke uiting van emotioneele spanningen aanwezig kunnen zijn, die door de betreffende werknemer liever niet genoemd worden.

Hiervoor een voorbeeld (II).

Een factor van beteekenis vormt het seriewerk met de daaraan verbonden monotonie. Hierover is reeds veel te doen geweest en nog is het onderwerp niet uitgeput, omdat een afdoende oplossing nog niet gevonden is.

In onze tegenwoordige gemeenschap, waarin de enorme industrieele krachten zich nog steeds verder ontwikkelen en de rationalisatie al maar grootere vormen aanneemt, waarbij de machine meer de aandacht krijgt dan de mensch, behoort de voornaamste cultureele inspanning gericht te zijn op de bescherming van de persoonlijkheid en menschelijke waardigheid van diegenen, die aangewezen zijn voor de monotone taak van het bedienen van machines, het urenlang knop drukken en hefboom trekken. De monotonie met zijn gevolgen als verveling en vermoeidheid wordt individueel verschillend ondergaan. B.v. de intelligentie van het individu speelt een groote rol en is t.o.v. de verveling hier recht evenredig mee. Omgekeerd, individuen, die de meeste voldoening vinden in een-

voudig seriewerk, zijn dezulken met een betrekkelijk lage intelligentie.

De graad van verveling hangt gedeeltelijk af van de geschiktheid om gedurende het monotone werk aan andere dingen te denken. Dit neemt veel de vorm van dagdroomen aan en is een van de meest effectieve tegenmiddelen tegen verveling. De praktijk is dan ook, dat de meeste werknemers, gezet aan monotone arbeid, hun gedachten de vrije loop laten, waarbij het blijkt dat deze dikwijls van aangename aard zijn (dans, bioscoop, feestje), slechts enkele hebben pessimistische gedachten, zooals: waarom zijn we op de wereld, als alleen om te werken en daarna thuis te slapen.

Als een individu zich moeilijk met zijn gedachten van het monotone werk kan losmaken, neemt de verveling toe. Het ontstaan en toenemen ervan bij monotone arbeid kan aanleiding zijn tot het ontstaan van onlustgevoelens en psychische reacties, die op hun beurt zich weer onder allerlei lichamelijke symptomen kunnen manifesteren.

Maatregelen, die gericht zijn op het verminderen van de invloed van monotone arbeid op de geestelijke gesteldheid van het individu, zullen in de toekomst steeds meer aandacht vragen.

Naast het vermelden van enkele algemeene mogelijkheden, die in het bedrijfsleven hun invloed op het geestelijke evenwicht van het werkend individu uitoefenen, bestaat een groote groep van oorzaken, die meer samenhangen met de individuele verhoudingen in een bedrijf, waarbij het speciaal de verhouding chef-ondergeschikte is, die van het grootste belang is. Hoeveel contacten tusschen bazen en arbeiders worden niet beïnvloed door het bestaan van vriendjes-systemen of omgekeerd door ideeën als: „die man zoekt me”. Het aantal verzoeken om overplaatsing, die bij den bedrijfsarts komen onder het motief van een of andere gefingeerde lichamelijke stoornis, berusten zeer zeker voor een deel op de slechte verhouding met een bepaalde chef of baas op een afdeling. Een voorbeeld (III).

Juist van chefs, bazen en onderbazen wordt een psychologisch inzicht verwacht, dat dikwijls niet aanwezig is. De goede chef zal dit gemis voelen en zich dikwijls afvragen: wat moet ik nu met zoo'n man doen? En dan met de handen in het haar zitten en niet zoo zelden wordt een foutieve beslissing genomen, waardoor de instelling van den betrokken arbeider nog een verdere verandering ten ongunste ondergaat.

Hoe kunnen de reacties nu zijn tegen de hierboven, slechts in beperkt aantal aangeduide factoren? Ze kunnen aanleiding zijn tot het optreden van geestelijke spanningen, die zich op hun beurt

weer uiteten in vermeerderd ziekteverzuim, hogere ongevallenfrequentie slechte en verminderde productie, enz.

Het ziekteverzuim op zichzelf wordt voor een deel reeds psychisch beïnvloed. Beginnen de meeste ziektegevallen niet op Maandag en wordt het werk niet het frequentste op die dag hervat? Daarnaast komt de sterk wisselende individuele instelling t.o.v. het eindigen der arbeidsongeschiktheid, waarbij zeer zeker een rol speelt de arbeidsomgeving van den patiënt, die bepalend is voor de arbeidsvreugde, waarmede hij zijn werk verricht en waarmede hij weer naar zijn werk terugkeert. Het is wel zeker, dat de grens van de arbeidsgeschiktheid bij veel patiënten vooral ook psychisch wordt bepaald. Moeilijkheden, angst, abnormale gemoedstoestanden verlagen de productie en werken een frequent ziekteverzuim in de hand. Door deze persoonlijke redenen kunnen werknemers beïnvloed worden om weg te blijven, ook als zij slechts een lichte fysieke stoornis hebben. Dit is ook gedeeltelijk een karakterkwesitie, een moreele instelling, die van invloed is op frequente verzuimen. In het algemeen is het ziekteverzuim door abnormale gemoedstoestanden niet gering te achten en kan zelfs voor een geheele afdeling een kenmerkend verschijnsel zijn. Het blijkt dikwijls, dat goed loopende afdelingen in een bedrijf of kantoor minder ziekteverzuim hebben, dan die, waar inefficiënt gewerkt wordt. De geestelijke spanningen, die zich onder invloed van werkomstandigheden en omgeving kunnen ontwikkelen, komen veelal tot uiting in verhoogd ziekteverzuim, te laat komen en ontevredenheid.

Hiertoe een tweetal voorbeelden (IV—V).

Wat over het ziekteverzuim gezegd is, geldt ook in zekere mate voor de ongevallen in het bedrijf. Steeds grooter schat men het aandeel, dat de werknemer zelf heeft in het veroorzaken van een ongeval. Factoren als psychische onrust, vermoeidheid, sociale moeilijkheden, slechte aanpassing aan arbeidsomgeving dragen er het hunne toe bij de kans op ongevallen te vergrooten. Een beveiliging op een machine kan nog zoo goed zijn, als de werknemer niet met zijn volle aandacht bij zijn arbeid is, blijft de mogelijkheid tot ongelukken bestaan.

Dat karakter en temperament van den werknemer in deze materie een belangrijke rol speelt, behoeft hier geen nader betoog. Het principe „de juiste man op de juiste plaats” is bekend genoeg. In hoeverre het psycho-technisch onderzoek in staat kan zijn om de typische brokkenmakers er uit te schiften, staat nog te bezien. Stond men eenige jaren geleden hier nog pessimistisch tegenover,

de grootere vlucht, die het psychotechnisch onderzoek heden ten dage neemt, doet verwachtingen ontstaan, dat ook op dit gebied een dergelijk onderzoek mee kan helpen voor een juiste rangschikking in de rijen van werknemers in het industriele leven.

Veel ongevallen kunnen worden voorkomen als de psychologische factoren gecontroleerd zijn: vrees, ruzie, ziekte, vermoeidheid en verveling veroorzaken veel ongevallen, evenals prikkelbaarheid en bravour.

Te lange werkuren, geestelijke vermoeidheid, nerveuse moeheid door monotone arbeid en ontevredenheid vermeerderen de ongevals-frequentie.

Ongevallen in het bedrijf en die in het privé leven zijn geheel verschillend voor de behandeling. Psychologie hoewel voor beiden noodzakelijk, is toch wel het meest noodzakelijk bij de bedrijfsongevallen. Een dergelijke trauma-behandeling eischt vertrouwen van den patiënt in den behandelenden arts, wanneer dit niet bestaat, of indien een behandeling niet goed is of te lang duurt, kan een post-traumatische neurose ontstaan. Bedrijfsongevallen krijgen in het algemeen ook een hogere uitkeering; bij ernstige trauma's went de getroffene aan het niets-doen, hij heeft tijd om te denken en ontwikkelt onbewust een post-traumatisch complex (simulatie en aggravatie).

Bedrijfsongevallenbehandeling is een groepbehandeling, d.w.z. de bedrijfsarts moet meer zorg aan de behandeling van een ongeval geven dan in een privé ongeval, want maakt hij een fout of heeft hij een slecht resultaat, dan wordt dat spoedig bekend bij alle werknemers in zulk een bedrijf en zij verliezen het vertrouwen.

Wanneer het voorafgaande overdacht wordt, dan komt de erkenning naar voren, dat er in het bedrijfsleven talrijke componenten aanwezig zijn, die het psychische gebeuren bij de betrokken individuen beïnvloeden, waaruit dan vanzelf de noodzaak geboren wordt, deze componenten onder contrôle te krijgen, opdat de schadelijke gevolgen ervan geëlimineerd of in ieder geval zoo klein mogelijk gemaakt dienen te worden.

In eerste instantie komt dan de vraag naar voren of de psychologische scholing van den arts (en den toekomstigen arts) voldoende moet worden geacht. De noodzaak dat er meer aandacht besteed wordt aan de psychologische aspecten van de geneeskunde, wordt in de laatste decennia meer en meer erkend. Om de waarde hiervan aan te toonen, is het van belang om de resultaten van onderzoekingen van de laatste jaren te noemen. Zoo bleek het in een bepaald ziekenhuis, dat $\frac{1}{6}$ deel van de toegezonden patiënten,

dat gestuurd was voor onderzoek op organische afwijkingen, niet lijdende was aan zoodanige aandoeningen, maar dat die meer te wijten waren aan psychologische oorzaken (statistiek over 1200 gevallen¹⁾). Een ander onderzoek over 500 gevallen gaf een percentage van 13, lijdende aan aandoeningen door psychische oorzaken. Als er sprake was van een z.g. chronische ziekte steeg dit zelfs tot 35 %²⁾.

De patiënten komen niet steeds met omschreven psychologische termen als depressie, of moeilijkheden op een of ander gebied, hoewel de indruk bestaat, dat dit meer gebeurt dan vroeger. Naast klachten van physische aard komen in deze tijden meer naar voren de kwesties van het zich nerveus voelen, slechte gedachten-concentratie, slapeloosheid, enz. De neurotische patiënten hebben tegenwoordig minder de neiging tot lichamelijke klachten als wel meer klachten over vrees en psychische moeilijkheden. De oorlogstoestanden zullen hieraan niet vreemd zijn.

Toch gebeurt het nog frequent, dat de physische diagnose de fundamenteele psychische overdekt, anderzijds vele neuroses en functioneele klachten als reactie op een miskend organisch lijden. Diagnoses als debiliteit, anaemie, rheumatische klachten en gastritis kunnen labels zijn voor werkelijke psychoneuroses. Zoo toonde een ziektestatistiek uit een groot bedrijf aan²⁾, dat als het aantal diagnoses van anaemie, gastritis en dysmenorrhoea vermeerderde, die van de neurasthenici, zenuwen en algemeene zwakte omlaag gingen. Met andere woorden, het zijn meestal onderling verwisselbare labels. Een oorlogservaring uit de laatste jaren gaf een verdere illustratie hiervan, n.l. na het openen van een afdeling voor behandeling van rheumatische aandoeningen was $\frac{1}{3}$ van de toegezonden gevallen niet van rheumatische, maar meer van psychoneurotische aard. Hetzelfde geldt voor de gevallen van appendicitis, waar een normale appendix bij de operatie wordt gevonden. Denk ook aan de tanden, die onnoodig getrokken worden, op grond van klachten, die in werkelijkheid psychogeen blijken te zijn.

In dit verband verdient de psycho-somatische geneeskunde aandacht, die toestanden omvat, die uiteindelijk een periphere pathologische structuur hebben, maar waarbij de psychologische factoren een belangrijke rol spelen, soms de belangrijkste, b.v. in gevallen van asthma, huidaandoeningen, duodenumzweeren en hyperthyroidisme. Natuurlijk is de verhouding van een lichamelijke toestand tot de psychologische aspecten een zeer gevarieerde. Een psycho-

1) Guy Hospital Mei 1944, Dr B. Pearson.

2) Gillespie British Med. Journal Augustus 1944.

logisch effect kan een lichamelijke uiting doen ontstaan. Het is waargenomen, dat periodes van psychische spanningen dikwijls het optreden van een duodenum of maag-uleus kan voorafgaan. Denk b.v. aan het „oorlogs-ulcus”, dat naast de slechte voedseltoestanden, zeker ook de emotioneele spanning in oorlogstijd als oorzaak zal hebben gehad.

Met de wetenschap van deze verhoudingen en wisselwerkingen moet de beantwoording van de vraag of de scholing van den toekomstigen arts op dit gebied voldoende is, ontkennend luiden. Het is een kennis, die veelal door jarenlange praktijk den arts eigen wordt; er zijn echter nog velen, die de psychologische aspecten in de praktijk al te veel schuwen, een reden waarom zoo menige triomf wordt behaald door hen, die suggestie met succes toepasten in gevallen waar de artsen het psychologische aspect van een ziekte niet erkend hadden. Aan de andere kant heeft de suggestie ook een negatieve zijde, d.w.z. zij veroorzaakt ziekten, die niet bestaan (iatrogene ziekten)¹⁾. Het wordt soms niet genoeg gerealiseerd, dat het gevaarlijk is aan een bepaalde groep van symptomen en ziekten een label te hangen, totdat men de zekere overtuiging heeft, dat het de juiste is. Als een syndroom psychisch wordt veroorzaakt (hetgeen de patiënt echter niet weet) en als de arts, dit ook niet wetend, het b.v. gastritis noemt, omdat de patiënt lijdt aan indigestieklachten, of een zwak hart omdat hij kortademig is of pijn in de hartstreek heeft, dan wordt er een suggestie in patiënt's gedachten geplaatst, die later zeer lastig weer ongedaan te maken is. De vooruitgang van de wetenschap heeft uiteindelijk de omvang van deze iatrogene ziekten beperkt. Zie echter toch nog het aantal jonge mensen, dat chronisch half-invalid is gemaakt door een „zwak” hart op grond van kortademigheid, een souffletje of iets dergelijks. „Verzakte” nieren zijn nu zoo langzamerhand wel legendarisch geworden, niet daarentegen de ptosis van maag of colon.

Alle diëten, leefregels en dikwijls medicijnen, die niet gefundeerd zijn op vaststaande physische bevindingen, zijn in staat dezelfde resultaten te produceeren. (Psychiatrogene ziekten, meepraten met den patiënt, voorschriften geven voor werkveranderingen, etc.)

De taak van den arts dient dus voor een deel gewijd te zijn aan het erkennen en opsporen van eventueele aanwezige psychische factoren, die veelal bij de differentieeldiagnose in beschouwing ge-

¹⁾ Gillespie British Med. Journal Augustus 1944.

nomen moeten worden. Dit geldt wel speciaal voor den bedrijfsarts, die zoo dikwijls in het netwerk van psychische reacties zijn weg moet zoeken om tot een juiste diagnose te kunnen komen.. Juist in het industriele leven met zijn noodzakelijke aanpassing van het individu in zijn werkgemeenschap, is het ontstaan van psychische spanningen zoo frequent. Er bestaat behoefte in de industrie om een schakel te hebben tusschen leiding en werknemers. En deze schakel wordt naast de Sociale Afdeeling gevormd door de Bedrijfs-geneeskundige Dienst.

De taak van deze dienst begint al bij het indiensttreden van den nieuwen employé. De oorlog heeft de aandacht van iedereen gericht op de geestelijke, emotioneele en moreele problemen, die er in een volk bestaan. De noodzakelijkheid van een goede selectie wordt algemeen erkend, waarbij het toegenomen aantal onevenwichtige personen zeker groote aandacht verdient. Niet bewezen is, dat de oorlog een fundamenteele of primaire oorzaak voor geestelijke afwijkingen is geweest. Wel echter is gebleken, dat bepaalde psychische spanningen bij de een spoediger tot een „breakdown” voeren dan bij de andere. Bij de militaire dienstneming is dit wel het duidelijkst gebleken. Individuen, die zich in het dagelijksche leven volkomen normaal voordeden, vertoonden in de situaties, waar groote psychische inspanning vereischt werd, psychotische beelden en vooral angstneuroses.

Het zijn de gevallen van de latente of incipiënte geestesziekten, die zonder erkend te zijn, verergerden onder moeilijke omstandigheden. De ervaringen op dit gebied hebben er toe geleid om bij de keuringen voor de militaire dienst, een onderzoek door psychiatrisch geschoolde artsen in te schakelen, omdat het zoo belangrijk is om deze „breakdown's” te vermijden.

Dezelfde latente gevallen vormen een gevaar in de industrie, waar individuen in posities geplaatst kunnen worden, waar ze niet hooren. Dit soort patiënten zijn de kwetsbare plekken in elke gemeenschap. Bekend op dit gebied zijn de emotioneele spanningen en depressieve toestanden, die ontstaan door onoordeelkundige promoties. Het dragen van verantwoordelijkheid is niet ieders taak en wanneer daartoe niet geschikt, toch in dergelijke posities geplaatst worden, dan volgt hierop de onvermijdelijke „breakdown”, die dan veelal ingeleid wordt door symptomen als slapeloosheid, prikkelbaarheid, verminderde eetlust, soms functioneele orgaanstoornissen, al bij al toestanden, zooals in het begin van deze inleiding genoemd, waarvan de psychische component bij nauwgezet onderzoek onmiskenbaar is. Neuroses, gespannen toestanden

en psychosomatische ziekten kunnen de resultaten zijn van voortdurende psychische druk op betrekkelijk gezonde mensen.

Dergelijke toestanden treft men ook aan bij de gepasseerden, die dit feit „niet nemen”.

De waarde van psychiatrische scholing voor bedrijfsartsen is duidelijk, als men het groote aantal werknemers beziet, die met nerveuse en emotioneele problemen hun weg vinden naar de medische afdeling.

Van vele zijden in Amerika wordt erop gewezen¹⁾, dat de psychiatrie te kort geschoten is in zijn benadering van de vele moeilijkheden, die in het bijzonder de bedrijfsgeneeskunde aangaan. De psychoneuroses worden bijna overgeslagen, hoewel zij juist in de tegenwoordige industrie het meest ernstige probleem vormen, of zooals deze zelfde meening aanhaalt, de psychiatrie lijdt aan te veel wetenschappelijke woorden als schizofrenie, hypochondrie, hebephrenie, enz., enz. Zij dienen voor hetzelfde doel als gevaarlijk uitzierende bulldoggen, en geven den psychiater een gevoel van zekerheid, die echter niet door andere medici wordt gedeeld.

De psychiatrie moet de weg vinden om op normale gronden, industriele groepen te benaderen. De geestelijke aspecten van de bedrijfsgeneeskunde op het gebied van veiligheid en ziekteverzuim hebben behoefte aan ontwikkeling. Het is vooral in de Anglo-Amerikaansche landen waar deze behoeften vooral in de oorlogstijd steeds sterker gevoeld zijn geworden en waar een propaganda voor invoering van de bedrijfspsychiatrie allengs intensiever wordt gevoerd. Psychiatrie bedreven door den psychiater-niet bedrijfsarts op bedrijfspatiënten is nog geen bedrijfspsychiatrie!

Het gebied van de psychiatrie in de industrie is nieuw en nog niet geëxploreerd. Een gemeenschappelijke bevredigende basis om industrieel menselijke problemen aan te pakken, moet nog gevonden worden. De psychiatrische methoden en kennis moeten passen in het bestaande industriele organisatieschema. De zorg voor geestelijke gezondheid kan niet gescheiden worden van voorzorgen op het gebied der lichamelijke gezondheid en de bedrijfs-medische diensten hebben een belangrijke verantwoordelijkheid op beide gebieden, evenals de sociale afdeling. Waar de samenwerking tusschen medische- en sociale afdelingen niet bestaat, lijdt de geestelijke gezondheid onvermijdelijk.

¹⁾ Markuson Industrial Medicine Maart 1945.

Hoe denkt men zich de werking van zulk een bedrijfs-psychiatrische dienst en in welke behoefte kan deze voorzien? Voorop staat, dat de psychiatrie niet zonder meer in een handomdraai, industriele geestelijke gezondheidsvraagstukken kan oplossen, maar wel kan zij een constructieve en stimuleerende invloed op alle personen, die verantwoording te dragen hebben, uitoefenen. Vergelijk de legerpsychiatrie.

Problemen als het aangeven en verbeteren van technieken, die plaatsing en promoties in een bedrijf beheerschen, ook speciaal met het oog op de geestelijke emotioneelen, vragen om uitwerking. Verder het aangeven van richtlijnen hoe te handelen met die gevallen, die speciaal voor chefs, medische en sociale afdeling de „lastige” gevallen vormen. Tevens dienen chefs en ander leiding gevend personeel (bazen) door cursussen de noodige psychologische inzichten te ontvangen voor het begrijpen en behandelen van de psychische factoren, die de productie beïnvloeden van normale zoowel als abnormaal ingestelde arbeiders.

De bedrijfspsychiater zal zijn spreekuren moeten hebben, waarop zoowel chef als arbeider vrijwillig consult kunnen vragen.

Dat voor dit alles van den psychiater naast wetenschappelijke kennis ook het enthousiasme voor dit bepaald soort werk moet bestaan, spreekt vanzelf. Het is misschien mogelijk, dat er onder de psychiaters, die nu ervaring opdoen bij de militaire keuringsproblemen, geschikte persoonlijkheden zijn, die ook hun interesse op industrieel gebied kunnen hebben.

Een andere mogelijkheid, vooral in ons land, met zijn veelal kleinere bedrijven, ligt in de psychiatrische oefening van de bedrijfsartsen. Bestaat er onder de jonge medici in 't algemeen een geringe kennis op het gebied van de bedrijfshygiëne en arbeidsgeneeskunde, een lacune, die roept om verzorging; de bedrijfsartsen vragen om psychiatrische aanvulling van hun taak. De psychiatrie moet wegen vinden om juist in deze tijden kennis en hulp te geven. Deze kennis behoeft niet al te uitgebreide vorm aan te nemen. Zoo zal het nimmer tot de taak van den psychiatrisch geschoolden bedrijfsarts moeten behooren tot langdurige psychische behandeling over te gaan. Zijn taak ligt meer in de korte behandeling van 1 tot 2 consulten, m.a.w. een soort „eerste-hulp psychiatrie”, maar deze consulten moeten hem in staat stellen om tot de kern van de psychische conflicten in het bedrijf door te dringen.

De bedrijfsgeneeskunde is een kwestie van efficiency. De arbeiders worden omgeven met medische zorg, de productie is dikwijls het einddoel. Toch zijn optimale levenscondities tot verhooging van

geluk even belangrijk. Alle veiligheidsmaatregelen, opgericht rondom den mensch, moeten dit uiteindelijk beter maken. Bedrijfsgeneeskunde waakt over het onmiddellijke contact tusschen den arbeider en zijn werk. Zij moet den arbeider minuut na minuut de zekerheid van veiligheid op lichamelijk, maar ook op geestelijk gebied geven. De geheele arbeidsgeneeskunde is hiervoor van groot belang en als onderdeel daarvan de psychiatrie. Zij behoort ernstige geestelijke en emotioneel slecht werkende toestanden onder de industriebevolking te voorkomen en is te beschouwen als een geestelijk „eerste hulp” station, waar de bedrijfsarts met speciale neurologische psychiatrische oefening de leiding moet hebben. Ook de bedrijfspsychiatrie is een onderdeel van de preventieve bedrijfsgeneeskunde. Zij mag niet gebruikt worden als middel om menschen van het werk weg te houden, maar is meer een hulpmiddel, dat het individu meer geschikt moet maken voor zijn werk. Dit geldt zoowel voor chef als arbeider.

De industrie is gebaat met tevreden werknemers, die ook weten, dat hun lichamelijke en geestelijke gezondheid veilig gesteld zijn. Hier ligt een taak voor de bedrijfsgeneeskundige diensten.

DE NA-OORLOGSCHE MENTALITEIT

door

Dr J. KOEKEBAKKER

Het is uiterst moeilijk zich thans rekenschap te geven van de wijzigingen, die deze oorlog in de algemeene mentaliteit heeft teweeg gebracht. Eenerzijds is ieder zelf zoozeer bevangen in de bewogenheid en spanningen van deze laatste jaren, dat hij niet anders dan tot een uiterst subjectief oordeel over deze dingen kan komen. Persoonlijke ervaringen werden maar al te gemakkelijk van uit de eigen geestelijke situatie geïnterpreteerd en veralgemeend. Anderzijds ontbreken ook nog voor een groot deel de statistische en andere gegevens, die een zekere contrôle op de eigen meeningsvorming mogelijk zouden maken.

Evenals in alle overgangstijden overweegt ook thans de subjectieve tendenz tot een negatief oordeel. Klachten over achteruitgang van de moraal hoort men overal. Vrijwel elke tijd heeft deze boetprofetieën gekend en alleen daarom mag het eigen tijdsbestek niet als een zeer bijzondere worden beschouwd.

Wanneer wij trachten de invloed te analyseeren, die van de oorlogsjaren zijn uitgegaan, komen de volgende punten aan de orde:

I. a. lichamelijke gesteldheid. Van vele zijden is de ernstige invloed van de oorlog op de lichamelijke gezondheid reeds belicht. Te wijzen valt op een enorme toeneming van verschillende ziekten, zooals scabies, t.b.c., venerische ziekte, enz. Bij de laatstgenoemde is het direct verband met de geestelijke gezondheid het duidelijkste. Niet alleen is de mate van het voorkomen van venerische ziekte een indicator voor het zedelijk peil van de bevolking, maar evenzeer vormt de individueele en massale bestrijding van deze ziekten een geestelijk-hygiënisch probleem, daar psychologische factoren bij genese en genezing een niet geringe rol spelen. Afgezien hiervan valt evenzeer de funeste veroorzaking van bepaalde vormen van krankzinnigheid als secundair gevolg te vermelden.

Op soortgelijke wijze heeft ook het t.b.c.-probleem een geestelijk hygiënische zijde.

Het veelvuldig voorkomen van scabies, ongedierte, enz. gedurende en na de oorlogsjaren vormt mede een teeken voor de achteruitgang der lichamelijke hygiëne en kan wat de psychologische zijde betreft beter in het verband van de achteruitgang der materieële levensomstandigheden besproken worden.

b. Ondervoeding: In nog veel grootere omvang heeft de onvoldoende voeding gedurende de afgelopen oorlogsjaren haar stempel op de geestelijke gesteldheid van onze bevolking gedrukt. Een langdurige nawerking op het fysiek, in het bijzonder van kinderen, kon na de vorige oorlog geconstateerd worden. De indirecte invloed hiervan op het geestelijk prestatieniveau is waarschijnlijk te achten. Gebrek aan initiatief, affectlabiliteit, geheugenzwakke traden in de hongerperiode zelf als symptomen naar voren en schijnen ook experimenteel te zijn vastgesteld. (Amerika: proeven bij dienstweigeraars). Hoe lang de nawerking van deze factoren zal duren valt niet te zeggen, maar dat het herstel ook bij hoogwaardige voeding tijd vordert is zeer waarschijnlijk.

Niet te verwaarlozen is daarnaast de karakterologische verwerking van deze hongerervaringen. De meest elementaire driften werden gewekt; de tendenzen tot zelfbehoud braken onweerstaanbaar door en werden hoogstens tot het niveau van clan-egoïsme (zorg voor de naaste verwanten en vrienden) gesublimeerd. Dit ging evenwel niet zelden gepaard met sterke sociale schuldgevoelens, welke bij velen nog bestaan, terwijl orale fixatievormen (snoepen, rooken, vraatzucht) bij een breede massa evenzeer aanwijsbaar zijn. Het gevoel van tekort te komen houdt zodoende nog groote groepen bevangen. Alle hulpverlening van buiten (relief) onderhoudt deze gevoelens door de bedeelingsinslag, hoe groot de geboden bevrediging overigens ook moge zijn.

c. De materieële achteruitgang in onze bestaansomstandigheden (woning, meubilair, kleding, lichaamshygiëne, enz.) welke gedurende de oorlog voor wel haast alle bevolkingsgroepen inzette en nog steeds voortduurt, is als drukkend moment evenmin te verwaarlozen. Deze schiep bij de gezinnen met lage inkomens een noodtoestand, maar levert ook in andere kringen ontzagelijke problemen op (zie enquêtes kledingtoestand). Het zich spiegelen aan anderen houdt hierbij slechts een schrale troost in. Een groot aantal families is hierdoor afgezakst tot het niveau dat voor den oorlog „verwaarloosd” heette. De psychische stigmata aan deze toestand gebonden treden allereerst op: verminderde concentratie, „oogenblik”-mentaliteit, vervlakte gewoontevorming, gebrek aan discipline

en regelmaat. Bewust of ongeweten wekt deze situatie, zeker bij ons haast dwangneurotische zindelijke volk, sterke schuldgevoelens.

II. a. Naast deze biopsychische verschuivingen speelden de *sociale* een niet geringere rol. In tal van opzichten zijn de voor den oorlog bestaande, zij het ook dikwijls slecht gefundeerde, maatschappelijke banden, verbroken of van aard gewijzigd. Zoo werd het gezinsverband door de tewerkstelling in het buitenland, de sexueele verleidingen, het onderduiken enz. dikwijls ernstig verstoord, terwijl omgekeerd het gedwongen thuisblijven van vele mannen en de hongertochten, de avondklok, slechte verwarming en verlichting anderzijds het gezinsleven veelal te hoog belastten. De reactie hierop na de bevrijding, gevoegd bij de vele overhaast gesloten huwelijken hebben de devaluatie van het gezinsleven — zeker in deze periode van woningnood — in de hand gewerkt. De stijging van het aantal echtscheidingen en onwettige geboorten wijst dit uit.

b. Onderwijs en vereenigingsleven hebben in den oorlog ernstig te lijden gehad. Behalve de tekorten in geestelijke vorming, die hieruit voortvloeiden en wier nawerking nog lange tijd aanwijsbaar zal blijven, konden zij hun belangrijke sociaal vormende en bindende functie zeer onvoldoende vervullen. Vooral voor de jeugdigen ontstond er zodoende een vacuum, dat met tal van surrogaten moest worden opgevuld. Na de bevrijding is de toestand weliswaar verbeterd, maar nog afgezien van de velen die desondanks ongebonden bleven (o.a. de ongrijpbare jeugd en de leerlingen van het zevende en achtste leerjaar) is het evenwicht op deze terreinen niet zoo spoedig teruggevonden (huiswerkoverlading, tekorten aan jeugdleiders, enz.).

Ten aanzien van den arbeid zijn de verschuivingen zeker niet geringer. Tallooze arbeiders werden aan het vertrouwde arbeidsmilieu ontruikt, anderen met funeste arbeidsgewoonten (lijntrekken, actieve sabotage) vertrouwd gemaakt. In het laatste oorlogsjaar was de gedwongen lediggang het grootste probleem. Naast materiaal-schaarschte en lang nawerkende desorganisatie spelen deze psychologische factoren bij de geringe arbeidsproductiviteit zeker een rol, al is het verschijnsel daarmee niet verklaard. Velen, die hun dadendrang wilden botvieren, ondervonden door deze situatie sterke onrustgevoelens, die men dikwijls door verandering van werk trachtte te neutraliseeren.

Niet gering waren ook de problemen, die voortvloeiden uit de wijzigingen in de arbeidsverhoudingen, tijdens en na de bezetting in het leven geroepen. Macht- en samenwerkingstendenzen maken

van dit terrein een uiterst ambivalent geheel, waardoor oogen- schijnlijk onbelangrijke voorvallen en kleinere beleidsfouten dikwijls vèrstrekkende gevolgen kunnen hebben.

III. De oorlog in het bijzonder heeft ons doen ervaren, hoe de vorengenoemde verschuivingen niet beschouwd kunnen worden, los van de lotgevallen der nationale gemeenschap. Slechts tegen deze achtergrond der oorlogs- en bevrijdingsgeschiedenis van ons land wordt de geladenheid, waarmee alle wisselingen werden onder- gaan, begrijpelijk. Mobilisatie, oorlogsdreiging en de Mei-dagen vormden de aanloop voor een gedesorienteerdheid der nationale sentimenten, welke slechts gaandeweg in het verzet zich opnieuw kristalliseerden. De vraagstukken van houding en beleid, die niet volgens bekende schemata konden worden opgelost, maakten de relatie individu-nationale gemeenschap tot een hachelijk probleem. Slechts weinigen konden de hierdoor gewekte spanningen in actie ontladen; ook niet ten tijde van de bevrijding, die toch in veler fantasie zelf bevochten zou worden, maar in werkelijkheid grooten- deels door anderen werd bewerkstelligd, hetgeen de insufficiëntie- gevoelens accentueerde. Een belangrijk stuk agressiviteit werd zodoende opgekropt en sinds de bevrijding onderhouden door de onbevredigdheid der in een zuivering verzande bijtjesdag-fantasie.

De grootendeels onbewuste identificatie met de nationale gemeen- schap en haar wisselende positie in het internationale bestel vóór, tijdens en na den oorlog heeft haast eenieder, ook in dit opzicht, herhaaldelijk tot heroriëntatie genoopt. De vanzelfsprekende, doch ook vrij starre instelling van vóór den oorlog moest herzien worden, hetgeen de onzekerheid vergrootte. De gespannen internationale verhoudingen sindsdien waren weinig geschikt om deze onzekerheid weg te nemen. Terwijl evenwel het besef van nationale bedreigd- heid tijdens den oorlog een sterke gebondenheid deed ontstaan, verviel deze factor na den oorlog haast te zeer, zoodat de onder- linge verschillen tussehen de diverse intra-nationale groepen weer sterker naar voren konden treden. De beperkte mogelijkheid om de agressieve tendenzen sindsdien „naar buiten” af te reageeren, voerde tevens tot allerlei „naar binnen” gerichte beveiligings- tendenzen (veiligheidsdienst, overorganisatie, langdurige censuur), welke bij gebreke van adequate objecten de onbevredigdheid slechts vergrootten.

IV. Hetgeen men onder het begrip „demoralisatie” (criminali- teit, verwaarloozing, sexueele ontremming, zwarte handel, om- kooperij) pleegt samen te vatten, is voor een niet gering deel

terug te voeren op de reeds genoemde verschuivingen en de mislukking van de daardoor noodig geworden aanpassingsreacties. Terecht heeft v. d. Horst er intusschen op gewezen, dat voor een juist begrip van de huidige geestelijke situatie, die hij als kern-onrust, d.w.z. de onvastheid van het eigen „ik” karakteriseert, ook de cultureele tendenzen van wijder strekking dan de oorlogsperiode in aanmerking genomen moeten worden. De drie hoofdtrekken acht hij daarbij de problematiek van de verhouding individu-gemeenschap, het atrophieeren van de heilsverwachtingen en de doorbraak van het instinctieve leven. Problematisch kan men volgens hem de verhouding van individu tot gemeenschap noemen, omdat de moderne mensch de hyperambivalente spanning van het „ik” tot het „zelf” en tot de gemeenschap, niet meer verdraagt en in een extreem individualisme (eenzaamheid) of „massalisme” dit probleem gewelddadig tracht op te lossen. Het atrophieeren van de heilsverwachting leidde tot een ondergraving van elk waardebeseft. Onder dit aspect tenslotte dreigt de altijd aanwezige controversale geest (redelijkheid) tot ziel (irrationeële spontaniteit) de huidige mensch te doen „verfallen” aan een cultus van het instinctieve, amorele bestaan.

Neemt men op deze wijze de groote cultuur-psychologische lijnen van onze moderne geschiedenis mede in aanmerking, zoo mag men voor een goed begrip van de na-oorlogse geestelijke situatie niet uit het oog verliezen, dat de realiteit van deze tendenzen toch eerst door het oorlogsgebeuren zelf tot de meerderheid van ons volk is gaan spreken. Het directe contact met het nationaal-socialisme en zijn praktische uitwerking opende immers de oogen van velen voor de cultuur- en persoonlijkheidsvernietigende krachten die in onze moderne tijd mede werkzaam zijn. Dit prikkelde enerzijds tot een veel actievare en meer principieele houdingsbepaling, maar deed aan den anderen kant de gevaarlijke besmettelijkheid van een dergelijke nihilistische „ideologie” ook tot een angstaanjagende ervaring worden. En de inluiding van het atomistische tijdperk symboliseerde op onheilspellende wijze de vernietigende krachten, welke de moderne mensch ook op materieel gebied heeft opgeroepen. De psychologie van den tegenwoordigen tijd blijft dan ook onbegrijpelijk, wanneer men daarbij het complex van magie, angst en hoovaardigheid, dat door de atoombom werd wakker geschokt (Brinkman) niet in rekening brengt.

De menschheid werd zoo door den oorlog („in persoon”) geconfronteerd met de elementaire tendenzen, die in onze moderne cultuur werkzaam zijn. De ervaring van persoonlijke levensbedreiging, die haast elke bewoners der landen van het oorlogstooneel

doormaakte (bombardementen, honger, gevangenneming), noopte daarnaast tot een onder de oogen zien van de doodsrealiteit, die in het beschermde leven van een moderne maatschappij normaliter in veel mindere mate meespreekt. Leek het aanvankelijk of de zoo ontstane ontmaskering van vele pseudo-zekerheden positief zou kunnen werken en de geesten rijp zou maken voor enkele fundamenteele waarden, zooals men ze collectief trachtte te belichamen in de vier vrijheden, individueel in de verhoogde nadruk op persoonlijke verantwoordelijkheid en gemeenschapsgevoel, de weerstanden tegen een zoo principieele bewustwording traden al spoedig op. Sociaal-psychologisch (fear- of freedom) volkomen begrijpelijk waren dan ook de verdringingspogingen, die allerwegen optraden; intra- en internationaal door projectie van negatieve tendenzen in andere gemeenschappen; individueel daarnaast ook door een vlucht, die zich in tal van vormen openbaart. (werk- of omgevingsverandering, genotzucht, ongerichte dadendrang, neurose, moraliseeren, enz.).

V. De gevolgen van de onvoldoende voeding en hygiëne, de aanpassingsmoeilijkheden tengevolge van de sociaal-psychologische verschuivingen (verminderde zekerheid) en het cultuur- en moraal-scepticisme (nihilisme) vormen zoo enkele belangrijke kenmerken van de na-oorlogse geestelijke situatie. Wanneer men deze zóó tracht te benaderen, realiseert men zich tevens hoe gecompliceerd de verhoudingen liggen, daar tal van de huidige ontwortelings-symptomen onmiskenbaar meervoudig bepaald zijn.

Men mag daarbij tevens niet uit het oog verliezen, dat deze algemeene mentaliteit zich in groepen en individuen telkens anders kan realiseeren, al naar gelang van de bijzondere positie en karakterstructuur. Onder de, zeker positioneel, bijzonder kwetsbare groepen vallen bijvoorbeeld diegenen te noemen die in concentratiekampen verbleven; voorts de ondergedokenen, de illegalen, de gerepatrieerden enz. De zware fysieke en geestelijke belasting, waaraan zij onderhevig waren, deed en doet hen dikwijls eerder dan anderen onder de huidige geestelijke verscheurdheid het stuur kwijt raken. Groeps-solidariteit en groeps-bewustzijn, zooals deze b.v. in verschillende organisatievormen tot uiting komen, kunnen weliswaar een tijdelijke compenseerende werking hebben, maar zij belemmeren anderzijds de wederinschakeling in de normale sociale groepeerings.

Het is voorts ook wel duidelijk geworden, dat de affiniteit voor de desintegreerende invloeden van de oorlogs- en na-oorlogse situatie van individu tot individu verschilt. Ook hier liggen de verhoudingen echter niet eenvoudig, getuige reeds het feit, dat

onze voor-oorlogsche ervaringen en verwachtingen omtrent zogenoemd onevenwichtige en evenwichtige personen veelal niet strookten met hun gedrag en houding nadien. Verrassingen in positieve en negatieve zin deden zich overal voor.

Voor de nadere bespreking van deze differentieel-psychologische verschijnselen moge ik verwijzen naar het referaat van professor R ü m k e.

Uit den aard van haar groei tot op heden zal de geestelijke gezondheidszorg zich in de eerste plaats richten op de behandeling van die individuen en groepen die krachtens hun sociale situatie of psychische dispositie bijzonder bedreigd zijn. Met teleurstelling moet intusschen geconstateerd worden hoe weinig tot nu toe bij gebrek aan kader en middelen b.v. voor de ontwortelde ondergedokenen, concentratiekamp-slachtoffers en gerepatrieerden in dit opzicht gedaan werd. Wat van het voor-oorlogsch apparaat na den oorlog overbleef, was zoozeer belast met het gewone werk, dat slechts incidenteel aan de speciale oorlogsgevallen aandacht kon worden geschonken. Aan de andere kant waren de instanties voor deze bijzondere groepen in het leven ook veelal zoo overladen met practisch-organisatorische arbeid, dat zij de brug naar geestelijk-hygiënische voorzieningen niet wisten te slaan.

Hoewel veel onheil wellicht al onherroepelijk is geworden, moet er ook nu nog op gewezen worden, dat medewerking van psychiaters, psychologen en psychiatrisch-maatschappelijke werkers op zijn minst als adviseurs de behandeling van deze groepen zeer ten goede kan komen. In het bijzonder geldt dit nog voor de ex-geïnterneerden.

In welke mate er daarnaast hulp wordt geboden aan individuele gevallen, valt heden ten dage niet te overzien. De ervaringen met de bureaux voor levensmoeilijkheden doen echter vreezen dat velen de weg tot deskundige hulp niet weten te vinden. Dit verschijnsel maakt ons bovenal duidelijk, hoe weinig de preventieve zorg voor de geestelijke gezondheid als beginsel in ons volk is doorgedrongen. Deze „mental-hygiene-mindedness” bij overheid en volk te verbreiden is één van de eerste taken, waarvoor de organisaties van de geestelijke volksgezondheid zich geplaatst zien. Pers, radio en film kunnen hierbij een zeer behulpzame hand bieden.

De vorming van kader voor het vele werk wat nog gedaan moet worden, zal hiermee gelijke tred moeten houden.. Niet alleen is het noodig, dat een aantal psychiaters, psychologen en maatschappelijke werkers tot geestelijke hygiënisten worden gevormd, maar ook de reeds werkzame krachten, die met deze problemen te

maken krijgen, zullen in ruime mate voorlichting moeten krijgen over de mogelijkheden, die de geestelijke gezondheidszorg in zich bergt.

Het sociaal-psychologische inzicht, dat gelijke tendenzen en mechanismen in de reeds genoemde groepen van steunbehoevenden werkzaam zijn, geeft voet aan de strevingen om ook van de regenererende krachten in dergelijke gemeenschappen gebruik te maken. De Angel-Saksische legerervaringen met groepsbehandeling wettigen het ondernemen van soortgelijke experimenten met de hier bedoelde categorieën. Ik spreek hier met opzet van experimenten, omdat hun draagwijdte thans nog niet overzien kan worden, terwijl onze volksaard tevens tot een eigen stijl zal nopen.

Het inzicht, intusschen in en door den afgelopen oorlog wel sterk gewekt, dat prestatie-vermogen, houding en levensbevreddiging van het individu zoozeer afhankelijk zijn van de constellatie der beperktere en grootere gemeenschappen, waarvan hij deel uitmaakt, geeft omgrenzing en perspectief aan de geestelijk-hygiënische bemoeiingen.

Begrenzing in die zin, dat andere dan psychologische krachten ons doen en laten — grootendeels ongeweten — mede bepalen. De geestelijke hygiënist zal er zich bewust van moeten blijven, dat economische, sociale, politieke en wereldbeschouwelijke factoren zijn reikwijdte inperken en zijn streven doorkruisen.

Verruiming van horizon geven de oorlogsche en na-oorlogsche ervaringen evenwel ook. Zij immers hebben ons meer doen beseffen, hoe machtig de sociaal-psychologische krachten zijn, ten goede en ten kwade. Suggestibiliteit, leider-geleide, nationale sentimenten vormen enkele van de probleem-velden waarop dit krachten spel tot uitdrukking komt. De wisselwerking tussehen enkeling en gemeenschap vormt zonder twijfel een bijzonder belangrijk hoofdstuk.

Een reguleerende beïnvloeding van deze sociaal-psychologische dynamiek lijkt mogelijk, hoe eigenwettelijk haar ondergrond van sociaal-economische krachten ook moge schijnen. En wanneer de geestelijke hygiëne de hier te vinden momenten aan haar bedoelingen dienstbaar weet te maken, zal zij ontegenzeggelijk een belangrijke verruiming van haar huidig individueel-georiënteerd zorg-gebied tot stand kunnen brengen. Op een heel andere wijze dan reeds vermeld, zal zij zich dan bijvoorbeeld met pers, film en radio hebben te bemoeien om een ongezonde mentaliteit in de kiem te smoren. Voorts moet de industriele gemeenschap evenals de militaire voor reguleerende beïnvloeding van het moreel en de persoonlijke verhoudingen vatbaar blijken. Daarnaast moge erop

gewezen worden, hoe ook elke overheidsmaatregel op welk gebied dan ook genomen, sociaal-psychologische consequenties heeft. Wanneer men deze voorziet en bewust tracht te richten ter bevordering van het algemeen moreel, zijn ook hier onnoodige complicaties, wantrouwen en misverstand te voorkomen. De geestelijke hygiëne van het volk in zijn geheel is zeker niet de minst belangrijke.

Een zekere durf tot experimenteeren moet bij dit alles aanwezig zijn. De hier geldende wetten staan nog niet in een handboek beschreven en moeten trouwens steeds op de concrete situatie worden afgestemd. Men kan deze dingen evenmin in het laboratorium uitprobeeren en dan pas in de practijk toepassen. Veel research zal in de maatschappij zelf moeten geschieden. Met dien verstande echter, dat de beïnvloeding van de mentaliteit niet als heden ten dage veelal op goed geluk geschiedt, maar dat men zich van maatregel tot maatregel rekenschap aflegt van wat men beoogt en wat men bereikt en zodoende voortdurend corrigeerend kan ingrijpen.

WISSELWERKING TUSSCHEN GEESTELIJKE GEZONDHEID EN BEDRIJF

door

G. S. K. BLAAUW

Er van uitgaande, dat in dezen na-oorlogschcn tijd de zorg voor de geestelijke gezondheid van ons volk meer dan ooit geboden is, dan ligt de vraag voor de hand, op welke wijze in de industriele bedrijven, waarin zoovele Nederlanders elkaar dagelijks ontmoeten, hieraan tegemoet gekomen kan worden.

Reeds lang bestaat ook in het bedrijfsleven het inzicht, dat er een wisselwerking is tusschen den staat der geestelijke gezondheid van de werkers en het bedrijf. De schade, die aan de geestelijke gezondheid door den oorlog is toegebracht, brengt ons er toe ons deze wisselwerking nog eens opnieuw te realiseeren en ons te bezinnen op maatregelen, waarvan een genezende werking op de geestelijke gesteldheid van de werkers, voor zoover die ongunstig beïnvloed is geworden, kan uitgaan.

Merken wij in het bedrijfsleven iets van de ontwrichting, die de oorlog en de daardoor geschapen abnormale omstandigheden hebben teweeg gebracht? Ongetwijfeld. Als wij de huidige productiecijfers per man/uur vergelijken met de vóór-oorlogse cijfers, dan wordt in vele gevallen een onder-productie vastgesteld. Deze heeft verschillende oorzaken. De technische apparatuur is veelal in een slechten staat van onderhoud geraakt, er treden vaker dan vroeger storingen op. Vele arbeiders hebben een deel van hun geoefendheid ingeboet, doordat zij tijdens de oorlogsjaren werden uitgeschakeld (transport naar Duitschland, gevangenneming) dan wel zichzelf uitschakelden (sabotage, ziekvieren e.d.). In de samenstelling van de bezetting zijn groote veranderingen opgetreden. Vele arbeiders hebben tijdens den oorlog en na de bevrijding hun oude plaatsen niet meer ingenomen en zijn door nieuwelingen, veelal gerecruteerd uit voor het betreffende bedrijf vreemde beroepsgroepen, vervangen. Zoo was bij het Hoogoven-bedrijf te IJmuiden van de totale arbeidersbezetting op 1 Juli 1946 ad 3157 man slechts 38 % reeds vóór den oorlog in dienst van het bedrijf. 41 % was eerst na de bevrijding in dienst gekomen.

Al zijn er dus eenige duidelijk aanwijsbare oorzaken voor een

productie-vermindering, er blijft nog een ruime marge voor den invloed, die in dit opzicht moet worden toegeschreven aan de geestelijke gesteldheid van de werkers. Veelal ontbreekt het aan animo om flink aan te pakken. Men wijst op allerlei bestaande of vermeende misstanden, die dan aanleiding geven tot het vermoeden, dat van harder werken toch geen verbetering van de situatie van den arbeider te verwachten is. Men krijgt de vraag te hooren, waarom niet eerst de zwarte handelaren aan het werk worden gezet, voordat grootere inspanning van de werkers wordt verlangd. Men ontwijkt het beroep, dat op zijn meerdere inspanning en toewijding wordt gedaan, door eerst verbetering te verlangen van situaties, die geheel buiten de invloedssfeer van het bedrijf liggen.

Een ander symptoom van gestoord geestelijk evenwicht is het zoo aanzienlijk toegenomen wantrouwen van de werkers tegenover de leiding. Op de diepere oorzaken hiervan zal ik niet ingaan, doch ik wil alleen constateeren, dat, waar dit wantrouwen knaagt niet alleen aan de geestelijke gezondheid van de werkers doch ook aan de materiele en geestelijke gezondheid van het bedrijfsleven, het van het grootste belang is, dat het weer tot zijn normale proporties wordt teruggebracht.

Een ander verschijnsel, waarop ik in dit verband nog wijzen wil, is de sterke vermindering, die het gemeenschapsbesef en daarmee het gevoel van verantwoordelijkheid voor de gemeenschap heeft ondergaan. Met een vaak ondoorgrondelijke onverschilligheid worden daden gedaan, die een absolute negatie van gebondenheid aan de werkgemeenschap en den medemensch demonstreeren. In het vereenigingsleven kan men een laksheid en gemakkelijheid constateeren, die een verbluffend gemis aan gevoel voor verantwoordelijkheid voor het geheel verraden.

Hoe komen we hier uit? Er zijn heden algemeene therapeutische aanwijzingen gegeven en daarbij is ook de aandacht gevestigd op de rol, die de industriele gemeenschappen in dit opzicht kunnen spelen. Ik moge hierop wat dieper ingaan.

Wij practici in het bedrijfsleven, hebben behoefte aan een eenvoudige leidraad voor de oplossing van de talloze psychologische problemen, waarvoor wij gesteld worden. Ik ben van meening, dat die leidraad kan worden gevonden in de stelling, dat *de grondslag van een gezond geestelijk leven in de industriele gemeenschap is de erkenning van de waarde der menschelijke persoonlijkheid*. De mensch, als geestelijk wezen, moet in de samenleving — ook in die van het bedrijf — de voorwaarden kunnen vinden voor zijn geestelijken groei. Indien deze oer-drang tot zelf-ontplooiing

weerklink vindt in de gemeenschap, waarin hij leeft, ondergaat hij een innerlijke omkeering. Hij verplaatst het accent van zichzelf naar de gemeenschap. Het eigenbelang treedt terug voor het gemeenschapsbelang. Zoo is er in de industriële gemeenschap een wisselwerking tusschen de houding, die de leiding aanneemt tegenover de leden der gemeenschap en de houding, die deze laatsten aannemen tegenover de gemeenschap. Erkent de leiding de geestelijke waarde van het individu, dan is de voorwaarde geschapen voor het kennen en de erkenning door het individu van de gemeenschap. Hierin culmineert zijn geestelijke gezondheid.

De conclusie is dus, dat, indien op den achtergrond van het denken en daarmee van de handelingen in de industriële gemeenschap staat het inzicht, dat de waarde der menschelijke persoonlijkheid erkend dient te worden, de geestelijke gezondheid van alle leden dier gemeenschap daarbij zal winnen. Ik moge hier een voorbeeld aanhalen. Men kan een arbeider op tweeërlei wijze beschouwen. Men kan hem zien als een met een bepaalde geschiktheid voor het verrichten van een bepaald soort werkzaamheden toegerust wezen, dat bereid is tegen een zekere betaling zijn arbeidskrahel ter beschikking van het bedrijf te stellen. In dat geval interesseert ons alleen, of hij de gecontracteerde hoeveelheid arbeid in overeenstemming met de vereischte kwaliteit levert binnen den daarvoor vastgestelden tijdsduur. Of hij den zin van zijn arbeid begrijpt, weet, wat er met het product gebeurt, of bij hem, als dit niet het geval is, onlustgevoelens ontstaan, voor ons doet dit alles er niets toe.

Hoe anders stellen wij ons tegenover hem, indien wij uitgaan van de waarde der persoonlijkheid. In dat geval verkrijgt hij een rechtspositie, d.w.z. hij heeft er recht op te weten, wat hij, arbeidende, eigenlijk doet, welke rol hij speelt in het arbeidsproces, welk nut zijn arbeid voor de gemeenschap heeft. Wij hebben een contact gelegd tusschen zijn individuele handelingen en datgene wat de gemeenschap vraagt. Zijn geestelijk leven kan zich in zijn arbeid ontplooiën in plaats van door dien arbeid te worden gesteriliseerd.

Ik zou dus willen zeggen, dat de industriële en elke andere werkgemeenschap haar bijdrage kan leveren tot bevordering van de geestelijke gezondheid en dus tot het herstel van de schade, die op dit gebied door den oorlog is aangebracht, door zich bij voortduring de waarde der menschelijke persoonlijkheid te realiseeren en daarop haar maatregelen af te stemmen. Hieronder vermeld ik enkele van die maatregelen, waarbij er gelegenheid zal zijn te wijzen op hun verband met de erkenning van die waarde.

Selectie. Het is aan geen twijfel onderhevig, dat het geestelijk welzijn van den arbeider, behalve door de omstandigheden, waaronder hij zijn arbeid moet verrichten, in hooge mate beïnvloed wordt door den aard van zijn werk. Een levendige geest stompt af door monotonen arbeid. Een taak, die te hoog gegrepen is, roept spanningen te voorschijn, die tot een geestelijke depressie aanleiding kunnen geven. Enerzijds zal de bedrijfsleiding zich dus door functie-analyse rekenschap moeten geven van de eischen, die de verschillende in het bedrijf voorkomende functies stellen, anderzijds zal zij door een nauwkeurige selectie den voor elke taak meest geschikten arbeider moeten kiezen. Door de functie-analyse wordt niet alleen de te verrichten taak geanalyseerd, doch men schept zich tevens daardoor een physiologisch, psychologisch en karakterologisch beeld van dengene, die de taak het best zal kunnen verrichten. Hierop sluiten dan aan een onderzoek van den medicus naar de lichamelijke gesteldheid van den aspirant-arbeider en een psychotechnische keuring. Op deze wijze kan worden vermeden, dat ernstige fouten bij de aanwijzing der functies worden gemaakt. Door periodieke beoordeeling van den arbeider, nadat hij aan het werk is gegaan, kan het psychotechnisch rapport op zijn juistheid worden getoetst. Het psychotechnisch onderzoek heeft min of meer het karakter van een momentopname. Het geeft een beeld van de actueele geestesgesteldheid en de capaciteiten van den arbeider. Het dringt niet — of althans niet zeer diep — door tot de oorzaken van eventueele afwijkingen, noch geeft het een therapie daarvoor aan. Ware dit wel het geval, dan zou de arbeider misschien geschikt kunnen worden gemaakt voor een meer omvattende functie dan die, welke hem aan de hand van de resultaten van het psychotechnisch onderzoek kon worden toegewezen. Dit zou de efficiency van den arbeid en het levensgeluk van den arbeider kunnen verhoogen. Bij het groote bedrijf ligt hier een taak voor een bedrijfspsycholoog, in samenwerking met den bedrijfsarts. Kleinere bedrijven zouden zich voor het doen verrichten van deze taak kunnen aaneensluiten.

Introductie. Er moet dus naar worden gestreefd, dat de arbeider een met zijn wezen zooveel mogelijk harmonieerende taak in het bedrijf vindt; daarnaast is het van groot belang, dat de spanningen, die voortvloeien uit zijn onbekendheid met het bedrijf en de daarin geldende regelingen, worden weggenomen. Wij zijn hier op het gebied van de „voorlichting” aangeland. Deze kan geschieden door middel van een eenvoudige brochure, waarin de organisatie van het bedrijf wordt beschreven en melding wordt gemaakt van

de voornaamste bepalingen der arbeidsvoorwaarden, ordemaatregelen, voorschriften in acht te nemen bij ziekte en ongeval, sociale instellingen enz. Dit boekje zal bij voorkeur illustraties moeten bevatten, een productie-schema, een plattegrond van het bedrijf, foto's van de leden der directie en de belangrijkste functionarissen. Het zal aanbeveling verdienen een of meer bijeenkomsten met de nieuwelingen te houden. In deze bijeenkomst kunnen enkele onderwerpen in een causerie nader worden uitgewerkt en kan gelegenheid tot het stellen van vragen worden gegeven.

Voorlichting. Zoo gaat de arbeider aan zijn werk. Het is van groot belang, dat hij rustig en zeker daar tegenover komt te staan. Voor zoover hij in contact komt met de bedrijfsinstallaties, moet de bedrijfsleiding er door een doelmatige voorlichting voor zorgen, dat hij daarmee zoo spoedig mogelijk vertrouwd raakt en dat hij bekend wordt met de gevaarsmomenten en dus met de veiligheidsvoorschriften. Hij moet worden opgevoed tot veilig werken. Hier ligt een van de belangrijkste taken van de bedrijfsleiding op het gebied van de geestelijke gezondheidszorg. Ernstige geestelijke spanningen kunnen ontstaan door het werken onder onveilige omstandigheden of met onveilige werktuigen en installaties. Deze spanningen zullen op hun beurt weer leiden tot onzekerheid en het ongevalenrisico neemt daardoor nog extra toe. Een nauwkeurige ongevalenstatistiek aan de hand van de ongevalsaanleidingen zal op dit gebied groot nut afwerpen. In dit verband zij nog gewezen op de belangrijke resultaten, die kunnen worden bereikt door middel van veiligheidscommissies en dan liefst met rouleerend lidmaatschap. Met de voorlichting voor wat betreft den aard van het werk en de omstandigheden waaronder het moet worden verricht, kan echter niet worden volstaan. De arbeider moet niet als een geïsoleerde productiefactor verder aan zijn lot worden overgelaten. Zooals reeds met een voorbeeld werd toegelicht, brengt de erkenning van de waarde zijner persoonlijkheid mee, dat hem een blik wordt gegund op den zin van zijn werk, de beteekenis daarvan voor de werkgemeenschap en voor de samenleving in het algemeen. Dit is niet alleen voor zijn persoonlijk geestelijk welzijn van belang, doch ook uit bedrijfseconomisch oogpunt. Doch wij moeten nog een stap verder gaan en hem uit de sfeer van zijn persoonlijke arbeid opheffen naar die van de werkgemeenschap in haar geheel. Hiertoe is een systematische voorlichting noodig, op het belang waarvan niet genoeg de nadruk kan worden gelegd. Er zijn allerlei middelen voor deze voorlichting; de fabriekscourant is een van de belangrijkste. Zeer groote waarde

moet in dit verband ook worden gehecht aan bedrijfsbijeenkomsten en wel omdat daarin persoonlijk contact van den arbeider met de bedrijfsleiding tot stand kan komen.

Verhouding tot de superieuren. Bij zijn werk komt de arbeider dagelijks in contact met zijn superieuren, in het bijzonder met den, uit psychologisch oogpunt zoo bijzonder gewichtigen baas. Het levensgeluk van den arbeider wordt voor een belangrijk gedeelte bepaald door de wijze, waarop zijn superieuren zich tegenover hem gedragen. De arbeid is een zoo gewichtig element in 's menschen bestaan, dat het er — en dan in het bijzonder voor zijn geestelijk welzijn — zeer veel toe doet, van welken aard het contact is, waarin hij bij zijn arbeid komt met hen, die dien arbeid hebben te leiden. Dit wijst er dus op, dat het leidinggevend personeel met groote zorgvuldigheid geselecteerd dient te worden. De geschiktheid van dit personeel voor de leiding van arbeiders kan worden verbeterd door het in of buiten het bedrijf te geven paedagogische cursussen te laten volgen.

Moet het dus van groot belang worden geacht, dat zij, die met de directe leiding van de arbeiders in het bedrijf zijn belast, zich met het vereischte inzicht in de psychologie van den arbeider van die taak kwijten, van niet minder belang is het, dat ook het hooger leiding gevend personeel de juiste instelling tegenover zijn ondergeschikten heeft. De bedrijfsleiding zal goed doen ook hieraan aandacht te besteden, waartoe verschillende wegen openstaan. Hier zij terloops opgemerkt, dat het groot nut zou afwerpen, indien bij de opleiding van hen, die voorbestemd zijn om een leidende functie in het bedrijfsleven in te nemen, aandacht zou worden besteed aan de psychologische aspecten van de bedrijfstak. Noch aan de Technische Hoogeschool, noch aan de Middelbaar Technische Scholen is dit — althans niet in de vereischte mate — het geval.

Arbeidsvoorwaarden. Uiteraard liggen op het gebied der arbeidsvoorwaarden vele aanleidingen tot geestelijke spanningen. Het is niet mogelijk deze hier in extenso te behandelen. Dat men deze spanningen zou kunnen vermijden door de „crème de la crème” op dit gebied aan zijn personeel te presentereen, is zeker niet waar. Elke onderneming dient trouwens voor zichzelf uit te maken, hoever zij hier gaan kan. Er zijn echter eenige hoofdprincipes, die men goed zal doen in acht te nemen. Verschillen in arbeidsvoorwaarden — afgezien van de belooning — voor de onderscheiden categorieën van het personeel dienen zooveel mogelijk vermeden te worden. Deze verschillen zijn in strijd met het karakter van de

werkgemeenschap en leiden tot geestelijke conflicten bij hen, die constateeren, dat zij achtergesteld worden bij anderen. Een andere eisch die gesteld moet worden, is dat de regelingen betreffende de arbeidsvoorwaarden zoo eenvoudig mogelijk dienen te zijn, zoodat zij door ieder begrepen kunnen worden. Bij de uitvoering daarvan moet strikte rechtvaardigheid in acht worden genomen en deze uitvoering moet zoo zijn, dat ieder kan nagaan, of zij in overeenstemming met de bestaande regelingen is geschied.

Promoties, opleiding en onderwijs. Door een goede selectie is de juiste man op de juiste plaats gebracht. Velen zullen in verband met hun beperkte vermogens nooit verder komen. In anderen evenwel sluimeren grootere mogelijkheden, die bij het werk geleidelijk aan tot haar recht zullen kunnen komen. Deze expansiemogelijkheid zal in de meeste gevallen gepaard gaan met een expansie-behoefte. Het is wenschelijk deze niet te negeren. De bedrijfsleiding dient zich voortdurend te realiseeren, welke leden van het personeel in staat zijn hun vleugels wijder uit te slaan om hen bij gelegenheid voor promotie in aanmerking te laten komen. Ook hier gaat het bedrijfsbelang met het persoonlijk belang samen.

Aan den drang naar verdere ontwikkeling, die — naar de ervaring leert — bij vele leden van het personeel bestaat, worde zoo veel mogelijk tegemoet gekomen. Men zal goed doen de ook hier liggende geestelijke spanningen uitweg te verleen. In opleidingscursussen kan vakbekwaamheid worden bijgebracht en vergroot. Door fabrieksonderwijs kan het op de lagere school geleerde worden verdiept en uitgebreid.

Lichaamscultuur. Terwijl voor het oudere personeel het onderwijs meestal een oplossing van geestelijke spanningen meebrengt, zal voor wat het jongere personeel betreft — en hier wordt dan voornamelijk aan de z.g. leerlingopleiding gedacht — het onderwijs tot geestelijke gespannenheid leiden. Wordt het theoretische onderwijs buiten werktijd gegeven, dan wordt de dagtaak in de werkplaats gevolgd door vele uren, doorgebracht in de avondschool. Voor deze categorie van het personeel in elk geval zal het zeer gewenscht zijn, dat er tijd genomen wordt voor lichaamscultuur. Dit geldt ook voor het jongere kantoorpersoneel, dat zijn avonden vaak doorbrengt met studie. Het is aan geen twijfel onderhevig, dat voor het oudere personeel lichaamscultuur eveneens nuttig is. De beoefening hiervan in het bedrijf zal echter gewoonlijk op praktische bezwaren stuiten.

Ontlading van geestelijke spanningen. Eenerzijds zullen de voor het personeel geldende regelingen zoo zijn te organiseeren, dat bij de toepassing daarvan geen geestelijke spanningen worden verwekt, anderzijds zullen bepaalde maatregelen moeten worden genomen, die direct gericht zijn op het vermijden van zoodanige spanningen. Ook al is in ruime mate aan deze criteria voldaan, dan nog zullen er herhaaldelijk bij de arbeiders spanningen optreden, die een uitweg moeten kunnen vinden. De oorzaak van deze spanningen kan zoowel in het fabrieksleven als in het particuliere leven liggen. De bedrijfsleiding zal er in dit verband goed aan doen de gelegenheid open te stellen tot het indienen van klachten, de behandeling van bezwaren en het bespreken van particuliere moeilijkheden. De Sociale Afdeling van het bedrijf zal op dit gebied goed werk kunnen doen.

Een ander instituut, dat op dit terrein een uiterst nuttige taak kan vervullen, is de Kern, de door de arbeiders zelf gekozen vertegenwoordiging. Deze kan allerlei klachten en bezwaren opvangen en zoo noodig behandelen met de bedrijfsleiding resp. de Sociale Afdeling. Oorspronkelijk was de Kern niet meer dan een adviseerend orgaan en een klachtenbureau. De moderne ontwikkeling van dit instituut gaat in deze richting, dat het hoe langer hoe meer rechtstreeks betrokken wordt bij het ontwerpen van de voor het personeel geldende regelingen, hetgeen, naar mag worden verwacht, de goede geest in het bedrijf zal bevorderen.

Sociale verzorging. Er werd reeds op het particuliere leven van den arbeider als bron van geestelijke spanningen gewezen. Slechte woningtoestanden, ziekte van de huisvrouw of van de kinderen, gespannen verhoudingen in het gezin, gedetailleerde financiën, bezorgdheid voor den ouden dag of de vrees, dat de nabestaanden onverzorgd zullen achterblijven indien een ontijdige dood den verzorger van het gezin zou treffen, kunnen evenzoovele oorzaken zijn van schade, toegebracht aan de geestelijke gezondheid van den arbeider. Het bedrijf vindt hier een ruim gebied voor zijn eventuele sociale aspiraties. Een uiterst nuttige taak is hier weg gelegd voor de sociale werksters, die door een ongedwongen contact met de arbeiders en hun gezinnen voorbestemd zijn om tot de oplossing van geestelijke spanningen bij te dragen.

Er zou nog veel meer over den menschenlijken kant van de industriele gemeenschap op te merken zijn, doch dit zou in het kader van deze voordracht te ver voeren. Ik moge hier eindigen

met nog eens den nadruk te leggen op mijn overtuiging, dat, met de waardeering der menschelijke persoonlijkheid als den grondslag van al onze handelingen, wij in de industriele gemeenschap in staat zullen blijken te zijn een waardevolle bijdrage te leveren tot herstel en consolideering van de geestelijke gezondheid.

INLEIDING TOT DE DISCUSSIE

door

Dr C. F. ENGELHARD,

geneesheer-directeur van de Willem Arntsz Stichting

Bij de inleiding van de discussie rust op mij de taak — ingevolge het verzoek van Prof. Bijl — de praeadviezen, die wij hedenmorgen hebben gehoord, critisch te bespreken. Hierbij vestigde deze er tevens mijn aandacht op, dat het de bedoeling was — evenals op de praeventieve geneeskundedag over geslachtsziekten — den directeur-generaal van de volksgezondheid, onzen voorzitter, duidelijk te doen weten, wat wij op het oogenblik het meest urgent achten.

Wanneer ik daartoe dan thans van wal steek, wil ik gaarne een woord van hulde aan onze inleiders laten voorafgaan. Ik heb de door hen uitgebrachte praeadviezen stuk voor stuk inderdaad met groote waardeering en instemming gelezen en zie dan ook eigenlijk veel meer aanleiding om hier en daar uit hun betoog nog eens iets extra te onderstrepen of toe te lichten, dan om in een of andere vorm critiek uit te oefenen.

Met betrekking tot de voordracht van Prof. Rümke zou ik echter toch gaarne om te beginnen een enkele opmerking willen maken en hem voorts eenige vragen willen stellen.

In de aanvang van zijn voordracht noemt hij een paar groepen: Ouden van dagen, licht debielen en andere psychisch gestoorden, vallende onder de nazorg, die gedurende de bezetting bijzondere maatregelen vereischten en voor wie het ook thans, door de woningnood en andere omstandigheden, nog moeilijk valt een behoorlijk onderdak te vinden. Hier moet mij de opmerking van het hart — waarmede ik mij, in het belang van de zaak, rechtstreeks richt tot onzen voorzitter — dat de huidige toestand in deze bewoordingen toch waarlijk wat al te rooskleurig is geteekend. In werkelijkheid zijn het toch niet slechts de licht gestoorden, die hier te kort komen, maar stellig ook *een groot aantal ernstige geesteszieken*. Door het gebrek aan het noodige vrouwelijke verplegingspersoneel is de opnemning in verschillende psychiatrische inrichtingen n.l. zoo al niet stopgezet, dan toch zooveel mogelijk beperkt, terwijl verscheidene zalen en afdelingen, die door de reëvacuatie weer beschikbaar

zijn gekomen, om diezelfde reden niet in gebruik genomen kunnen worden.

Wat dit voor onheil voor de betrokkenen en hun omgeving beteekent, laat zich nog niet recht bevroeden, maar het feit staat vast, dat het door dit tekort aan personeel met de verpleging en behandeling van onze geesteszieken, zoowel in als buiten onze gestichten, *zeer slecht* gesteld is. En óók, dat de regeering hieraan tot nog toe onvoldoende aandacht heeft besteed, hoewel o.a. de Ned. Vereniging van gestichtsartsen reeds herhaaldelijk heeft verzocht daartegen de noodige maatregelen te willen nemen. Met name kan ik niet anders dan betreuren, dat in de departementale bureaux zoo weinig inzicht wordt getoond en voortvarendheid wordt betracht bij de regeling en verbetering van de arbeidsvoorwaarden van dit personeel, die — wil men in deze iets bereiken — hier vóór alles noodig is.

Een vraag aan Prof. Rümke is deze:

Is het hem óók opgevallen, dat geestelijk gestoorden, neurotici, psychopathen, ja zelfs licht psychotische gevallen, zich in de nood van deze tijd, in het aangezicht van de dood, somtijds beter gingen gedragen? Dr Meyling—Hylkema meent dat destijds, als leidster van ons consultatiebureau voor voor- en nazorg, inderdaad te hebben geconstateerd en zal daar, naar ik hoop, straks wel enkele voorbeelden van willen geven.

Soortgelijke berichten ontving ik ook van twee collega's, die lange tijd in Duitse resp. Japansche concentratiekampen hebben doorgebracht. De een in Dachau (Dr Boswijk) en de andere op Java (Dr Stigter). Het aantal gevallen van psychogene geestesstoornissen, voor zoover die althans met verstoring van de orde gepaard plegen te gaan, zou volgens hen daar opvallend gering zijn geweest. Vergelijk ik hiermede de groote menigte opstandige, angstige, geëxalteerde of op andere wijze volkomen gedesequibreerde militairen, die ik gedurende de eerste wereldoorlog in de P.N. Kliniek te Utrecht onder oogen kreeg uit de forten en kazernes van ons gemobiliseerd leger, dan vraag ik mij af, of de oorzaak van dit verschil niet daarin schuilt, dat in de bedoelde concentratiekampen alle gevangenen, óók de geestelijk onevenwichtigen, instinctmatig beseften, dat *elke* ordeverstoring — van welke aard dan ook — de toestand onherroepelijk slechter voor hen zou maken, zoo niet de dood beteekende en dat men zich dáárdor wist te beheerschen. Als het werkelijk er op aankomt, wordt het neurotische conflict latent en voegt ook de psychopaath, geïntimideerd, zich weer in de groep, teneinde dan althans *gezamenlijk* nog iets te bereiken.

Iets dergelijks beleefden natuurlijk ook de geestelijk gezonden. Onder druk en in nood groeit de saamhoorigheid en wordt het groepsgevoel sterker. Nog dezer dagen hoorde ik van een verpleegster, dat de zusters in haar ziekenhuis nog nooit zoo goed en eensgezind hadden samengewerkt als in de dagen, toen zij in de vuurlinie lagen en handen te kort kwamen om alle zieken en verwonden nog zooveel mogelijk te helpen. Ook zij, die in de illegaliteit hebben gewerkt, weten daarvan in alle toonaarden te berichten en de teleurstelling, die deze illegale werkers na de bevrijding vaak heeft bevangen, berust zeker voor een deel op het feit, dat deze saamhoorigheid, toen de spanning werd opgeheven, geleidelijk aan weer wegebde.

Wat betreft de verpleging en behandeling van lijdens aan rente-neurosen in speciaal daarvoor ingerichte werkkampen — zooals Prof. R ü m k e zich dat voorstelt — zou ik de vraag willen stellen, of het aantal van dit soort patiënten ook naar anderer meening werkelijk zóó groot is, dat hiertoe zal moeten worden overgegaan.

Het „aanpappen” met Duitsche militairen, ja zelfs het wegtrekken naar een of ander ziekenhuis in het vijandelijke land, alleen of in groepsverband, tegen alle raad en vermaning in, als „opstandigheidssyndroom” — zooals Prof. R ü m k e dat noemt — hebben ook wij bij onze zusters in het eerste jaar van de oorlog herhaaldelijk gezien. Ik geloof, dat wij, als wij deze meisjes nog eens zouden ontmoeten, hun dit — althans, als er zich daarbij verder geen verwikkelingen hebben voorgedaan — niet al te zwaar meer moeten aanrekenen. Een adoptatie in de oude kring zal echter vooralsnog alleen met succes kunnen plaats hebben, na overleg met de betrokken groep. Hetzelfde geldt voor andere z.g. „lichte gevallen”.

De talloze moeilijkheden, die Prof. R ü m k e en ook Dr Koekebakker ons zoo fraai hebben geschetst en verklaard, als gevolg van — zooals Dr Koekebakker dat noemt — de „sociaal-psychologische verschuivingen”, moeten wij naar mijn meening prognostisch-therapeutisch niet al te zwaar nemen, hoe rampzalig zij overigens voor de betrokkenen ook mogen zijn. Wij mogen de hoop koesteren, dat vele van deze moeilijkheden — als een nieuwe wereldramp ons ten minste bespaard blijft — binnen betrekkelijk korte tijd zich bij wijze van spreken „van zelf” weer zullen oplossen. De goede, naar mijn schatting in wezen nog oergezonde kern van ons volkt biedt daarvoor gelukkig nog voldoende waarborg. Onmiskienbaar zien wij daarvan reeds thans de eerste teekenen. De werklust neemt toe, de onrust en ongedurigheid, de drang naar vermaak, de bandeloosheid en

vooral niet te vergeten de niet meer door de vijand gebonden „zwevende” agressie van in den beginne, zijn thans na een jaar reeds duidelijk verminderd. En in elk geval kunnen wij ons dáármee troosten, dat zoo min het mogelijk is in Duitschland het puin der verwoeste steden zoo maar een, twee, drie op te ruimen, zoo min kan in ons land redelijkerwijs de eisch worden gesteld, dat wij het geestelijk-hygiënisch apparaat maar dadelijk ter beschikking hebben om hier de hulp te bieden, die onze geteisterde bevolking zoo bitter noodig heeft. Hier past het ons eenvoudig voort te gaan, moedig en onversaagd, ieder op zijn eigen post, geduldig en in goed vertrouwen.

Van groot belang acht ik echter, dat het onderwijs, kan het zijn, spoedig over de geheele linie in werkelijk *goede* banen wordt geleid. Terecht wijst Dr Koekbakker op, wat hij noemt, „de belangrijke sociaal vormende en bindende functie” van de school. Moge in afwachting van de hervorming van ons onderwijs, die thans wordt voorbereid — waarbij ook wij stellig een taak hebben — alvast alles in het werk worden gesteld om het aanzienlijke tekort aan onderwijzend personeel zoo snel mogelijk op te heffen. Vooral bezien in het licht van onze groote bevolkingsaanwas is dit wel zeker voor de geestelijke volksgezondheid hier te lande een der meest brandende kwesties.

Uitermate de aandacht waard is m.i. óók, wat Dr Koekbakker, in aansluiting op Prof. v. d. Horst, opmerkt over de cultureele tendenzen van wijdere strekking, het cultuur- en moraalsepticisme, dateerende van vóór de oorlog, doch aan menig-een thans eerst bewust geworden. Wij zijn inderdaad met onze beschaving op een hellend vlak en leven als het ware op de rand van een afgrond.

Hoe deze of gene willekeurige mensch op deze gedachte zal reageeren, hangt natuurlijk af van zijn persoonlijke gesteldheid. Van geestelijk hygiënisten mag echter redelijkerwijs worden verwacht, dat zij alles in het werk zullen stellen om dit cultuur- en moraalsepticisme te overwinnen en de regeering zal hen daarbij zooveel mogelijk moeten steunen. Algemeene voorlichting door radio, film en pers en het telkens weer de nadruk leggen, bij elke gelegenheid, die zich voordoet, op ieders persoonlijke verantwoordelijkheid, de eerbied voor de medemensch en het gemeenschapsgevoel, dat het kenmerk is van elke waarlijk menschelijke samenleving, zijn daarvoor de voor de hand liggende middelen.

Maar daarnaast komt het natuurlijke vooral aan op de praktische toepassing van deze beginselen binnen het raam van een

goed voorbereid plan. Terecht heeft Dr Koekebakker er in het slot van zijn voordracht op gewezen, dat een kloek initiatief hier niet kan worden gemist. Wij beschikken in deze immers nog over weinig ervaring en in zekere zin geldt het hier dus inderdaad pioniersarbeid. In tusschen is daarbij reeds duidelijk gebleken, dat van elk, zelfs maar redelijk geslaagd experiment een enorme invloed ten goede kan uitgaan. Wij moeten niet vergeten, dat bij wel haast alle menschen de *vatbaarheid* voor deze gevoelens wel degelijk ergens in hun ziel aanwezig is, hoewel het in de tijd van hyperintellectualisme, rationaliseering en kapitalistische uitbuiting, die thans, naar ik hoop, voor een goed deel achter ons ligt, niet altijd geraden was daar veel van te doen blijken. Wij doen hier een beroep op strevingen en maken krachten los, die al te lang verborgen en onderdrukt zijn geweest.

Dit overwegende zal het U begrijpelijk voorkomen, hoe zeer het mij verheugde vandaag ook iets te vernemen van het medisch-psychiatrische werk in de bedrijfsgemeenschappen. De praeadviezen van de Heeren Küt he en Blaauw vullen elkander op merkwaardige wijze aan. Het meest getroffen heeft mij, meer in het bijzonder in het schema, dat de Heer Blaauw ons ontvouwde, dat waar het hier in wezen om gaat eigenlijk zoo voor de hand ligt, als het ware van zelf spreekt. Ik kreeg hier al lezende dezelfde sensatie, als toen ik voor het eerst kennis nam van de moderne legerpsychiatrie: „Hoe is het mogelijk, dat wij dit nu pas hebben bedacht”. En thans, met betrekking tot de fabrieken en bedrijven: „Wat is dat eigenlijk voor een maatschappij, waarin wij elkander deze simpele dingen nog aan het verstand moeten brengen”. Het komt er, geloof ik, in hoofdzaak op aan, dat men er op attent wordt gemaakt en of het bij ons „aanslaat”. En verder natuurlijk op de organisatie, een werk van lange adem, van voortdurende aandacht en onverdroten toewijding. Moeilijk, meer in het bijzonder in deze nog zoo gespannen tijd van wanorde en ontwrichting. Het ligt hier al net als bij de gemeenschapstherapie in de gestichten. Ook daar deden wij de ervaring op, dat sommige jonge leerlingen het direct aanvoelen en het van de eerste dag af aan goed doen, terwijl andere het nooit leren. Dit moge ons een aansporing zijn om bij de opleiding van ons verplegingspersoneel vooral de nadruk te leggen op de *keuze* van de kandidaten en de cursus, die men hun geeft, niet noodeloos moeilijk te maken. Want het gaat hier in de eerste plaats om de kwaliteiten van het gemoed en van het karakter en niet om het verstand.

Gaarne wil ik U in dit verband eens voorlezen, wat de Nederlandsche Stichting voor psychotechniek in haar rapport van 4 Oc-

tober 1946: „Vijftien jaar psychotechnische personeelskeuring bij de Willem Arntsz Stichting” hierover mededeelde:

„Deze en andere voorbeelden” — zoo schrijft men daar — „doen duidelijk uitkomen, dat althans in het verplegingsberoep, ondanks de zware eischen, die het de beoefenaars stelt, de mate van intelligentie niet met de mate van beroepsgeschiktheid correleert.. Er is zelfs aanleiding om bij personen met een hoog intelligentiecijfer de vraag te stellen, of de betrokkene juist op grond van zijn of haar intelligentie karakterologisch wel geschikt is voor een werkring, die het noodige nederige werk en een belangrijke mate van dienstbaarheid vergt. Natuurlijk mag men evenmin zoover gaan om tot een anti-correlatie te besluiten, maar er lijkt toch alle aanleiding om zich af te vragen:

Of het wel zoo wenschelijk mag heeten — gelijk op het oogenblik het streven is — om het intelligentie- en ontwikkelingspeil van het verplegingspersoneel steeds op te voeren; -

en of door consequente elimineering van kandidaten met een zeer geringe intelligentie niet voldoende waarborg geboden wordt, dat het verplegingscorps toch van debiele elementen vrij blijft.”

Voor het meer leiding gevend personeel in fabrieken en andere bedrijfsgemeenschappen ligt de zaak natuurlijk weer eenigszins anders, omdat voor deze menschen vaak ook organisatorische capaciteiten en administratief inzicht vereischt zijn. Maar ook hier zou ik willen waarschuwen voor het al te hoog opvoeren van de leerstof en in de eerste plaats de nadruk willen leggen op de keuze en de karakterologische hoedanigheden van de kandidaten. Misschien interesseert het U te vernemen — voor zoover U hiermede niet al eerder bekend raakte — dat de genoemde Stichting voor psychotechniek ook op dit gebied reeds eenige jaren ervaring heeft kunnen opdoen, zoowel met betrekking tot de selectie als door het geven van cursussen aan bedrijfsleiders, personeelchefs, bazen e. d. Het programma van zulk een serie voordrachten (12 in getal), speciaal voor personeelchefs, gehouden in het najaar van 1942, vindt U afgedrukt in het September-nummer van dat jaar van het Maandblad Organisatie en Efficiency.

Dit voor wat betreft de kadervorming, op de noodzakelijkheid waarvan door verschillende inleiders is gewezen.

Natuurlijk heb ik zelf de inhoud van de laatstgenoemde referaten en speciaal dat van den Heer Blaauw ook nog eens getoetst aan de verhoudingen in onze psychiatrische inrichtingen. Met het oog daarop zou ik vooral nog eens een lans willen breken behalve voor de psychotechnische keuring, waarvan zooeven reeds sprake was:

1e. Voor de Vooropleiding, of zooals de Heer Blaauw dat noemt de „Introductie” en

2e. Voor de z.g. Dienstcommissies,

waarmede in verschillende onzer inrichtingen weliswaar reeds eenige ervaring is opgedaan, maar die toch zeker nog niet die plaats bij ons innemen, die zij wezenlijk verdienen.

En als *nieuw* punt zou ik dan nog willen noemen: De groeps-gewijze bespreking van allerlei moeilijkheden, die zich zoowel in als buiten het werk kunnen voordoen. Vooral van dit laatste verwacht ik een groote invloed ten goede, zoowel voor wat betreft het algemeene moreel als het élan, waarmede het werk verricht wordt. Het feit, dat men mee mag praten, als gelijkwaardige gehoord wordt over de gang van zaken en daardoor mede verantwoordelijk wordt, is stellig van enorme beteekenis.

Ik eindig met een vraag. Zou het werkelijk waar zijn, dat onze maatschappij thans — om met Maria Montessori te spreken — in een „gevoelige periode” verkeert voor deze dingen? Dat wij eindelijk en ten laatste wat meer oog krijgen voor wat een behoorlijke samenleving van ons eischt? De groote belangstelling voor de vraagstukken, die ons vandaag hier bezig hielden, zou dit werkelijk doen vermoeden. Ware dit zoo, dan zou er eerst recht aanleiding zijn om nu ook inderdaad de hand aan de ploeg te slaan. Want dan zijn de tijden rijp voor een rijke oogst.

DISCUSSIE

Dr H u t t e / spreekt zijn waardeering uit voor de mooie rubricering in de voordracht van Prof. R ü m k e. Toch viel hem op, dat in de voordracht de depressies niet genoemd zijn. Naar zijn indruk vormen deze een belangrijk deel van de door den oorlog geestelijk gestoorden. De oorlog heeft de z.g. licht-vitale depressies in de hand gewerkt. In het bijzonder is het object-verlies van belang geweest, d.i. het verlies van echtgenoot, kinderen enz., doch ook van de woning, die voor de manisch-depressieven zulk een groote beteekenis heeft.

Spreeker illustreert dit door enkele voorbeelden.

Daarna brengt Dr H u t t e / naar voren de groep menschen die zich in de oorlog wonderlijk goed gehouden hebben, doch vaak pas een jaar na de oorlog de reactie ondervonden.

Ook wordt de vraag gesteld naar bijzondere oorzaken van de tegenwoordige gezinsmoeilijkheden, z.i. zijn deze veelal te wijten aan het feit, dat de vrouw door de huishouding zoo opgeëisch wordt, dat ze niet voldoende tijd aan haar echtgenoot kan besteden.

Dr Q u e r i d o wil, aanknappend aan de wensch van Dr K o e k e b a k k e r, aandacht vestigen op de experimenten van geestelijk-hygiënisch karakter, die thans op groote schaal in het leger ondernomen worden. Naast selectie bij de keuring, die meer en meer te vergelijken valt met de selectie van kandidaten voor betrekkingen, hebben wij de sociologische selectie voor de leidende functies, de z.g. officiersselectie. Deze kan een voorbeeld zijn voor overheid en bedrijfsleven, die deze onderzoeken volgens de groepsmethodiek nog niet hebben toegepast.

Hij wijst verder op de organisatie der praeventieve psychiatrische dienst in het leger, die eveneens voor organisatie der burgermaatschappij (districtsdiensten) als voorbeeld kan dienen.

Ir F e t t e r betoogt, dat moeilijkheden in bedrijf, in gezin en in andere maatschappelijke verhoudingen allen verband houden met elkaar en dus als totaal-moeilijkheid niet bij elkaar mogen worden opgeteld. Zijn inziens is het beeld niet zoo somber.

Een deel van de moeilijkheden hebben wij, op verkleinde schaal, ook na 1918 beleefd.

In de bedrijven zullen de spanningen zeker verminderen, als men maar zuiver menschelijk tegenover elkaar gaat staan, dan komt er tenslotte vertrouwen.

Bedrijfsartsen en goede sociale leiders werken in de goede richting. De praktijk leert, dat door hen uitstekende resultaten bereikt kunnen worden; herhaaldelijk blijkt van bijna onoplosbare moeilijkheden, zelfs bij kleinigheden, daar, waar men nooit eenige moeite gedaan heeft om een vertrouwenssfeer op te bouwen. Spreker verwacht, dat het nieuw te stichten centrum veel goed werk in deze geest zal doen.

Ten aanzien van het weer te werk stellen van hen, die om onvaderlandsche redenen uitgeschakeld waren, betoogt spreker, ook aan de hand van de voorbeelden, dat veel te bereiken is, wanneer met zorg deze zaken worden voorbereid en gevoeligheden worden gespaard, doch dat omgekeerd groote moeilijkheden ontstaan, indien het juiste recept niet wordt gevolgd.

De Heer Hutte plaatst eenige opmerkingen inzake de „informatie in het bedrijf” en „instructie van leidende personen in de industrie omtrent de wetmatigheden, welke optreden bij het leiden van groepen”.

Spreker maakt duidelijk, dat een zeer voorname bron van wantrouwen in een bedrijf is gelegen aan het gebrek aan informatie, zelfs betreffende de geringste maatregelen, zooals tijdelijke overplaatsing enz. Hij beschrijft, hoe uit een bezoek, gebracht aan de Glacier Metal Cy. in Engeland, bleek, hoever men op dit gebied kan gaan. Bij deze fabriek bestaat een zeer uitgebreid schema van comités, dat ten behoeve van de informatie en het contact van directie en arbeiders werkt, zoo zelfs, dat elke arbeider in een comité van ± 6 is opgenomen, waaruit een voorzitter wordt gekozen. Een verder voordeel is, dat dit stelsel een scheppend element in de arbeid legt en de arbeidsvreugde verhoogt. De arbeiders verkrijgen verantwoordelijkheid voor het geheele bedrijf en waarde van eigen persoonlijkheid.

Daarna legt de Heer Hutte uit, hoe aan genoemde fabriek een voorstel van den personeelleider van 't Workers-Committee werd verworpen, omdat zijns inziens dit voorstel kant en klaar werd voorgelegd. Hieruit bleek, dat deze personeelleider niet de sociaal-paedagogische wetmatigheid beseftte, dat een groep veel gemakkelijker een oplossing accepteert, wanneer men die zelf laat vinden. Dit

verhoogt nl., zoowel besef van eigenwaarde en verantwoordelijkheid, alsook het plichtsbesef bij de uitvoering der te nemen maatregelen.

In zijn antwoord aan Dr Engelhard wijst Dr Küt he er op, dat bij leidinggevend personeel en in het bijzonder bij „bazen” gelet moet worden op karakter en persoonlijkheid. Het vroegere systeem van leiding te laten geven door diegenen die het best konden „donderen” is verlaten.

Cursussen in psychologie kunnen hier helpen.

Daarna deelt Dr Küt he mede, dat de moeilijkheden van het werk der bedrijfsartsen worden vergroot door de weinig praktische zin tot medewerking van den dootsnee psychiater en huisarts.

Prof. Rüm ke antwoordt Dr Engelhard, dat ook hij in de kliniek te kampen had met de moeilijkheid patiënten zoo spoedig mogelijk op te nemen. Hij heeft daarover in zijn lezing niet gesproken, omdat hij zich in zijn lezing beperkt heeft tot de toestand onder de bezettine. Wat Dr Engelhard's vraag betreft of het Prof. Rüm ke ook is opgevallen, dat geestelijk gestoorden zich in de nood van deze tijd beter gingen gedragen, zou hij het volgende willen opmerken:

Het is hem opgevallen, dat sommige patiënten, o.a. een vrouw met een ernstige angstneurose, tijdens een bombardement het flinkste was van haar geheele omgeving. Zelf verklaarde zij dit uit het feit, dat zij toen wist tegen welke gevaren zij te kampen had. De neurose bleef echter ten volle bestaan. Ook Prof. Rüm ke heeft gehoord, dat in de concentratiekampen vele neurotici en psychopathen zich beter gedragen hebben dan in de gewone tijd. Hij kent echter ook voorbeelden van patiënten, die thans hun oude verschijnselen vertoonen. Dit is niet zoo gemakkelijk te verklaren. Eenerzijds neemt men aan, dat de enorme gevaren, die aan onmaatschappelijk optreden in een kamp waren verbonden als remmend werkten, anderzijds moet men overwegen of, afgezien van alle ellende die het concentratiekamp met zich meebracht, dit leven toch ook niet voor sommige neurotici in zekeren zin gemakkelijk was, doordat het leven in een concentratiekamp volkomen was afgebakend.

Het optimisme van Dr Engelhard kan Prof. Rüm ke in zekeren zin deelen. Hij wijst in dit verband nog eens op hetgeen hij in zijn lezing heeft gezegd, dat het niet geheel juist is, dat de sexueele moraal van thans zooveel slechter is dan vroeger. Zeer veel, dat vroeger ongemerkt bleef, komt thans aan de oppervlakte. Het is zeer wel mogelijk, dat veel zich „vanzelf” zal herstellen. Prof. Rüm ke is echter bevreesd dat in dezen zin uit te drukken, omdat

toch hoogstwaarschijnlijk door allerlei maatregelen veel verbeterd zal kunnen worden. Van Dr Engelhard, die zich van zijn groote verantwoordelijkheid bewust is, kan hij het optimisme zeer wel verdragen. Wanneer echter onverantwoordelijke optimisten, die zich gaarne tegen alle nieuwe plannen verzetten, hetzelfde zouden zeggen als Dr Engelhard thans, dan zou hij het krachtig willen bestrijden.

Aan Dr Huttey antwoordt Prof. Rümke, dat hij de lichte vitale depressies, die Huttey bedoelt, inderdaad ook heeft gezien, doch veel meer bij soldaten vóór de bezetting dan in de bezetting zelve. Langer durende karakterogene depressies, bv. na het verlies van een huis heeft hij ook waargenomen.

De tweede vraag van Dr Huttey, of Rümke ook „uitgestelde” reacties heeft waargenomen, kan hij bevestigend beantwoorden. Ook dit echter waren echter waarnemingen na de bezettingstijd gedaan.

De derde vraag van Dr Huttey, of Rümke huwelijksmoeilijkheden heeft waargenomen, die berusten op het feit, dat veel vrouwen, doordat zij het zoo druk hebben, minder tijd voor den man hebben, kan Prof. Rümke niet zoo beantwoorden. Voorbeelden staan hem op het moment niet voor de geest. Het infantilisme van den man, dat vrijwel in ieder huwelijk op eenigerlei wijze tot uiting komt, maakt het echter ook naar zijn meening zeer wel mogelijk, dat deze moeilijkheden kunnen voorkomen.